

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

INLIJVING BIJ CHRISTUS

(Smit over Schilder III slot)

1. Inleiding

Mijn derde **meetpunt** in de beoordeling van Smits **kritiek** op Schilder betreft onze inlijving bij Christus.' De vraag is of dit hetzelfde is als onze inlijving bij de kerk. Een precair onderwerp! Je **krijgt** onherroepelijk te maken met de onzichtbare kerk. En als in de leer over de kerk een begrip verwarring heeft gesticht dan wel **dit**.² Geen wonder dat voor **afschaffing** van de onderscheiding **zichtbaar/onzichtbaar** is **gepleit**.³ De vorige keer zagen we dat ook Smit moeite heeft met de term. Moeite genoeg. Reden om er niet omheen te lopen.

Daarna kunnen we ook de waarde van Smits correctie taxeren.

2. Inlijving: Smit

Waar gaat het om? Smit vindt Schilder te negatief over de onzichtbare kerk. Door zijn strijd tegen Kuypers **pluriformiteitsleer** maakte hij de onzichtbare kerk smaller dan Augustinus, Calvijn en de NBG (88). Kenden de eerste twee geen schapen buiten de kerk? Noemt de NBG niet de 7000 t.t.v. Elia?

Smits uitleg van NGB 27-29 licht dit toe. De vergadering van de kerk in NGB 27 mogen we van Smit niet

pressen in 'onze dilemma's van zichtbare en onzichtbare kerk ten koste van de geschiedenis van die vergadering'. NGB 27 kiest in dat dilemma 'niet uitdrukkelijk een statische positie... maar belijdt de kerk, die over heel de wereld in de historie geworpen is.' De **term** onzichtbaar wordt niet gebruikt. De **zaak** ziet Smit wel: de kerk kan ogenschijnlijk verdwenen zijn en er zijn huichelaars die er voor God niet bij horen. De belijdenis vat de twee aspecten 'samen in een grootse totaal-visie.' Ze geeft een 'beweeglijk beeld.' De kerk is 'vatbaar voor allerlei geestelijke gevaren, die haar tot een woestijn kunnen maken en **verscheuren**. Dat is zichtbaar en onzichtbaar'. Zo is God constant bezig zijn kerk te vergaderen.

Wat gebeurt hier? Hoewel Smit het niet zegt probeert hij, meen ik, in de eerste plaats drie aspecten van Schilder een plaats te geven. Het totaal-overzicht doet denken aan het 'onoverzienbaar' waar Schilder voorkeur aan gaf (88); het accent op de geschiedenis is diens aandacht voor het concrete (81); het beweeglijke beeld van Smit lijkt op het dynamisch aspect van Schilder (81v). Het is ten tweede duidelijk dat Smit probeert het lezen van de belijdenis te verlossen van het dilemma **zichtbaar/onzichtbaar**. Hij ziet beide begrippen in een totaalvisie samen genomen.

HOOFDARTIKEL

Inlijving bij Christus

J.W. van der Jagt

UIT DE SCHRIFT

Bidden om duidelijke leiding op de pelgrimstocht door deze wereld

K. Folkersma

KERKELIJK LEVEN

De tekst eerst

R. ter Beek

MUZIEK

De Apostolische Geloofsbelijdenis gezongen

J. Smelik

BOEKBESPREKING

Jona, profeet van God

Verschenen

PERSCHOUW

G.J. van Middelkoop

UIT DE KERKEN

Ten derde vult hij NGB 27 aan met wat er niet staat, nl. met het 'verscheuren' van de kerk. Op deze aanvulling wees ik al eerder. Ze valt nu vooral op omdat hij hier weglaat wat NGB 27 wel belijdt: de eenheid van de kerk in haar katholieke spreiding.⁵ Met name in deze aanvulling zit zijn correctie op Schilder verscholen: scheuring van de kerk geeft kerk in meervoud.

Ik concentreer me nu op de tweede pijler onder deze kritiek: onze inlijving bij Christus (HC 20 & 53). Dat wil toch zeggen dat je lid bent van het *lichaam* van Christus, dat is de kerk?

Beroept Smit zich terecht op Calvijn/Augustinus? Dat Calvijn buiten de kerk schapen ziet is geen bewijs. Smit moet aantonen dat Calvijn die schapen als kerk betitelt en diens spreken over de onzichtbare kerk geeft daarvoor geen grond.

3. Inlijving: Calvijn

Het lijkt mij hoog tijd om winst te maken uit het Calvijn-onderzoek.

Liet dat niet de *eenheid* van de zichtbare en de onzichtbare kerk bij hem zien?⁶ Dat wordt wel erkend.⁷ Wordt het ook echt verwerkt? Laat ik een aantal aspecten noemen die met deze eenheid gegeven zijn.

De eenheid van de kerk ligt vast in de verkiezing van God en de inlijving bij Christus. De kerk is zijn lichaam. Inlijving bij Hem en bij haar zijn niet te scheiden. Dit geldt zowel voor het zichtbare als het onzichtbare. Deze twee aspecten staan Calvijn steeds beide voor ogen. Ze zijn niet te scheiden. Het gaat bij beide om hetzelfde Hoofd; beide zijn voorwerp van geloof. De onzichtbare en de zichtbare kerk worden beide als ware kerk aange-

duid. Inlijving bij Christus is er niet zonder de prediking van de kerk. Anderzijds is ze de kracht die de kerk haar vorm geeft. Deze inlijving maakt vrij, maar niet tegenover de kerk, omdat de gehoorzaamheid aan Christus de vrijheid begrenst. Daarom is men verplicht met de valse kerk te breken. Tegelijk is het scheuren van de kerk te verafschuwen zonde. Het onzichtbare is niet een idee tegenover de verschijning, geen ideaal tegenover de werkelijkheid. Ze is niet buiten, naast of tegenover de zichtbare, maar in haar. De eenheid is zelfs zo dat de uitspraak 'buiten de kerk geen zaligheid' slaat op de zichtbare kerk. Kortom, als we serieus de eenheid van zichtbare en onzichtbare kerk in rekening brengen wil dit zeggen dat de onzichtbare kerk niet iets kan worden toegeschreven wat de zichtbare mist. Dit brengt dan ook mee dat Calvijn niet een eenheid in het onzichtbare kent wanneer die zichtbaar verbroken is.

Kennelijk moeten we ons niet laten verwarren door de termen! Het lijkt dat 'onzichtbare kerk' iets uitdrukt wat eigen is aan de kerk. Maar het gaat Calvijn om onze *waarneming*. Wij zien soms minder dan de Here. In een woestijntijd (Elia) zien wij geen kerk. Soms zien wij ook meer: huichelaars die wij niet kunnen doorzien. Calvijn waarschuwt voor de beperktheid van onze waarneming en troost met de zekerheid van de kennis die God heeft. Maar wat aan onze waarneming eigen is is daarom nog niet eigen aan de kerk!

Nu kunnen we begrijpen wat de Institutie zegt over de eenheid van de katholieke kerk.⁸ 'Want indien wij niet onder Christus, ons Hoofd verenigd zijn met alle overige ledematen, wacht ons geen hoop op het toekomstige erfdeel. Daarom wordt ze genoemd Katholiek of algemeen, omdat men geen twee of drie kerken kan vinden, zonder dat Christus verscheurd wordt: wat onmogelijk is.' Slaait dit op de onzichtbare kerk? Smit zegt het.⁹ En hij heeft gelijk. Wat er vooraf gaat wijst daar op en Calvijn heeft steeds beide aspecten voor ogen.

Wat zeg ik? Beide aspecten? Dan heeft Smit maar half gelijk! Niet *alleen* de onzichtbare kerk wordt bedoeld! En het vervolg laat dat ook zien. De uitverkorenen zijn 'zo verbonden, dat ze, evenals ze aan één hoofd hangen, zoo ook als het ware tot één lichaam saamgroeien, door zulk een verbinding met elkaar saamhangend als leden van eenzelfde lichaam; in waarheid één geworden, daar ze door één geloof, hoop en liefde, en door denzelfden Geest Gods tezamen leven.'¹⁰ Schrijft Calvijn geen tegenwoordige tijd? Hij beschrijft geen na te jagen doel, maar de werkelijkheid van de gemeente! Van het onzichtbaar aspect gaat hij zomaar over op het daadwerkelijk samenleven. Dat kan. Het is dezelfde kerk!¹¹

Zo schrijft hij dat de heiligen tot de gemeenschap met Christus vergaderd worden 'onder deze bepaling, dat ze alle weldaden, die God hun verleent, elkander wederkerig zouden meedelen.'¹² De gemeenschap met Christus staat onder voorwaarde van de gemeenschap onderling! Christus' lichaam is de *samengang* van beide! Gemeenschap der heiligen is *hoedanigheid* van de kerk.¹³ Zo kan de

KERNREDACTIE:

PROF. DR. M. TE VELDE, DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP.

OVERIGE REDACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS, DRS. A.L.Th. DE BRUIJNE, DRS. B. JTEN, PROF. DR. C.J. DE RUIJTER, DRS. H. VELDMAN.

MEDEWERKERS:

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK, J.M. DE JONG, DRS. J. SMELIK.

REDACTIE-ASSISTENT:

W.L. DE GRAAFF, Wortmanstraat 138, 8265 AG Kampen, Tel. (05202) 31201

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:

De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA te Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V., Postrekening 406040 t.n.v., De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA Goes. Tel. (01100) 15591.

ABONNEMENT:

f 85,75 per jaar; f 46,25 per halfjaar; studenten f 70,25 per jaar (binnenland). Buitenland f 144,50 per jaar (zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn (opzegging van jaarabonnement vóór 1 november, van een halfjaarabonnement vóór 1 juni).

Losse nummers f 1,95 (excl. porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralectah. Tel. (05210) 15946.

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,63 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

Frans geloofsbelijdenis van Calvijn overnemen dat gelovigen in de pauselijke kerk 'zich afscheiden en afsnijden van het lichaam van Jezus Christus'.¹⁴

Is Calvijn kerkist? Ziet hij slechts zijn eigen kerk? Ieder weet hoe oecumenisch hij was. We kunnen er nog veel van leren. Hoe is dit met het voorgaande te rijmen? Dat begrijpt alleen wie de aard van de inlijving bij Christus kent. Ook daarin verschaft het Calvijn-onderzoeklicht.

Gods verkiezing is de grondslag van de kerk. En deze verkiezing wordt in de geschiedenis geopenbaard. Wat stellen we ons daarbij voor? Calvijn denkt van meet af¹⁵ aan Rom. 8 : 30: de weg van Gods roeping, rechtvaardiging en verheerlijking. De openbaring van de **verkiezing** is historisch van aard. De Schrift spreekt op onze historische manier: ze noemt de verkiezing vaak alleen waar ze tot openbaring kwam. Niet-uitverkorenen worden wel tot de kerk gerekend; mensen die wel uitverkoren zijn niet, omdat ze zo nog niet zijn aangewezen.

Dat God zo zijn verkiezing uitwerkt geeft ook de inlijving bij Christus een historisch karakter. Er is drieërlei inlijvingen tweeërlei afsnijding.¹⁶ De eenheid met Christus is niet statisch. Er is groei. Morgen kan in de kerk worden ingevoegd die er vandaag nog vreemd aan is. Er is ook verachtering in de genade. Zonde (dus ook kerkbreuk) wordt veroorzaakt doordat we ons scheiden van het Hoofd. Kortom: de inlijving bij Christus en bij de kerk zijn niet te scheiden. Ze zijn ook niet identiek! Daartussen zit de dynamiek die eigen is aan het historisch karakter van Gods werk van roeping, rechtvaardiging en **verheerlijking**.

Conclusie: Smit beroept zich ten onrechte op **Calvijn**.¹⁷ Met de drie aspecten die hij van Schilder **overneemt** sluit hij bij Calvijn aan. Dat doet hij niet als hij op grond van de inlijving bij Christus, tegenover het zichtbare, een eenheid in het onzichtbare aanneemt. Calvijn is concreter, historischer en dynamischer dan Smit over onze inlijving en geeft daardoor daardoor meer ruimte om recht te doen aan de zonde als **zonde**.¹⁸ De woorden waar Smit zich op beroept gaan over schápen buiten de kerk – geen **kerken**!

4. Inlijving: de catechismus

Nu Smits beroep op de catechismus. HC 20 en HC 53 gaan over de Heilige Geest die ons inlijft bij Christus en ons deel geeft aan al zijn weldaden. Zijn we dan niet daardoor ook lid van de kerk?

Deze identificatie wreekt zich direct in HC 74. De kleine kinderen worden door de doop ingelijfd bij de kerk. Zijn ze daarmee ook door het geloof ingelijfd bij Christus? Ik hoor christelijke **gereformeerde** broeders al protesteren! En terecht. Kennelijk spreekt de catechismus met onderscheiding over onze inlijving.

Smit overvraagt HC 20. Zijn probleemstelling is wel de onze maar niet de hare. Het gaat daar niet om de verhouding tussen de inlijving bij Christus en bij de kerk. De catechismus belijdt hier de noodzaak van onze inlijving bij Christus tegenover onze verbondenheid met Adam. We moeten uit de adarnsgemeenschap worden overgezet in

die van Christus. Hier wordt verder niet gezegd wat deze inlijving bij Christus inhoudt. We lezen wel over al de weldaden van Christus; niet wat deze zijn. Uit HC 20 is geen conclusie te trekken over ons kerklidmaatschap! Hetzelfde geldt voor HC 53. Dit betekent dat alleen in het geheel van de catechismus duidelijk wordt wat de inlijving bij Christus zeggen wil.

Het is dat we alles moeten geloven wat het evangelie ons belooft (HC 22 – eis en belofte!) En we belijden met het apostolicum dat de kerk, die gemeenschap van de heiligen is, daar bij hoort. Naast al het andere is dat één van de weldaden van Christus. In de gemeenschap van de kerk hebben de gelovigen allen samen en ieder persoonlijk gemeenschap met Christus en deel aan al zijn schatten en gaven (HC 55) Zo geeft de Geest ons deel aan Christus. De kerk wordt na Hem het eerst genoemd! In die gemeenschap wil Hij mij troosten en eeuwig bij mij blijven.

Ik noemde al de inlijving van de kinderen door de doop bij de kerk. Die daad van God laat als geen andere zien dat God het werk waardoor Hij ons inlijft bij Christus verricht in de weg van ons concrete, historische leven. Het is de troost van Calvijn en Schilder en ons dat op die weg van de geschiedenis geen uitverkorene verloren gaat. Niet omdat allen reeds in de schaapskooi zijn, maar omdat Gods historisch werk niet faalt en dus de beoogde oogst binnen haalt.

5. Balans

Ik maak de balans op. Smit stelt ten onrechte de inlijving bij de kerk gelijk aan die bij **Christus**.¹⁹ Calvijn noch de catechismus geven daar reden voor. Zij zien beide inlijvingen onlosmakelijk aan elkaar verbonden, maar niet aan elkaar gelijk.

Smit lost het probleem van de zonde van kerkbreuk op met de term onzichtbaar. Hij gebruikt dit begrip op verschillende manieren. Ook in die zin, dat hij de zonde opgenomen ziet in een onzichtbare eenheid in Christus. Dit doet geen recht aan het historisch karakter van de inlijving bij Christus. Zijn lichaam, de kerk is daarmee tot een niet-historische werkelijkheid gemaakt die onttrokken is aan Gods roeping en de gehoorzaamheid daaraan. Als gevolg daarvan verstart in de dynamische beweeglijkheid (die hij van Schilder overneemt), de strijd tegen de zonde. Schilder daarentegen sluit bij Calvijn aan doordat hij de eenheid van de kerk in het zichtbare als essentieel aanwijst. Zijn erkenning van het historisch karakter van Gods werk geeft de ruimte om recht te doen aan de **ernst** van de kerkbreuk en aan iedere ontwikkeling (ten goede of ten kwade) op dit punt. Het is net als bij Calvijn de katholieke kracht van zijn leven en werk.

6. Terugblik

Het is tijd voor een terugblik. Ik heb Smits bijdrage op drie meetpunten ondergezocht: het oecumenisch **willen**, de plaats van de zonde en de inlijving bij Christus. Centraal stond daarbij de leer van de Heilige Geest. Nu moet

duidelijk worden of de correctie van Smit bruikbaar is. Dit betekent dat ik *consequenties* uit Smits argumenten trek. Uiteraard kunnen deze niet zonder meer hem worden toegeschreven. Hij zou ze misschien zelf niet trekken. Het is dus niet mijn bedoeling hem op gevolgtrekkingen vast te leggen. Indien ze wettig zijn moeten ze wel onder ogen worden gezien. Daarmee bewijzen we elkaar een dienst.

Wat hebben we gevonden?

Op alle drie de meetpunten moest een onzuivere taxatie van Schilders theologie worden vastgesteld. De **kritiek** op Schilder houdt geen stand in het licht van zijn werk en kan met de waardering ook niet samengaan. Dit houdt tegelijk een mistaxatie in van zijn visie op het werk van de Heilige Geest.

Bij het oecumenisch willen betekent dit dat de kenmerken worden losgemaakt van de eigenschap van de eenheid. Daarmee wordt alle kerkelijke eigenheid en zelfstandigheid aanvaard als katholiek.

Ook kreeg de zonde een plaats in het kerkbegrip. Voor de tijd dat de volmaaktheid nog niet is bereikt werd het gebod als normatief-ideaal krachteloos voor het christelijke leven.

Verder werd de inlijving bij de kerk geïdentificeerd met de inlijving bij Christus. Daarmee kwam tegenover de zonde van de verdeeldheid in het zichtbare de eenheid in het onzichtbare te staan. Deze eenheid werd daarmee losgemaakt van de historische weg van Gods belofte en bevel.

Ik herinner hier aan een vraag die nog niet beantwoord is. Hoever gaat het rekening houden met de zonde? Smit trok een grens bij het staan voor de gereformeerde belijdenis was een grens. Ik signaleerde al dat deze grens rekbaar is. Dat kan ook niet anders. De zonde is een *macht*. Ze houdt geen halt bij de grens die wij stellen! Daarom is de vraag: Welke aspecten van kerk-zijn en christelijke ethiek worden niet aangetast?

Ik vergeet geen ogenblik dat Smit de zonde absoluut niet wil goedpraten. Hij handhaaft het gebod tot eenheid nadrukkelijk. Terecht stelt hij dat heiliging van het leven er alleen kan zijn op grond van de rechtvaardiging. Hij wil ook Kuypers adagium 'Geen duimbreed' in genen dele *kwijt*.²⁰ Maar deze zaken zie ik opgenomen in een samenhang die precies het tegendeel bewerkt van wat Smit wil. Oorzaak is dat in Smits beoordeling van Schilders kerkleer zich onderhuidse *omslag* voltrekt in de leer van de Heilige Geest. Dit vraagt om bewijsvoering.

7. De omslag

Smits beroep op onze zondigheid is onmiskenbaar de erkenning van onze beperkte mogelijkheden om Gods wet te houden. Zo geeft hij de zonde een plaats in het **kerk**begrip. Is het dan niet wettig om dit ook te doen bij het begrip van het huwelijk? Bij het gezag? Geldt het niet bij de rustdag en om niet meer te noemen: onze kennis van God? Hier stuiten we op de vergaande gevolgen van Smits beroep op HC 114 en 115. Het raakt heel de leer en

heel het leven van de kerk.

Bij Smit werkt de zonde tegen het gebod van eenheid niet door in de gemeenschap met Christus. In Hem zijn we één in het onzichtbare. Dat mag ik dan ook bij alle zonden zeggen: het bederft mijn gemeenschap aan Christus en al zijn weldaden niet. Mijn echtbreuk breekt in Christus mijn huwelijk niet. Als rebel blijf ik in de gemeenschap met Christus. Een ontheiligde rustdag schendt niet mijn band aan Hem. En als mijn kennis van God door mijn zondige beperktheid dwaling is ben ik in Christus toch gered! Als Smits argument wettig is staat alle pastoraal vermaan machteloos tegenover het beroep op onze blijvende zonde. Dit raakt de concrete ambtelijke dienst in de gemeente!

We worden gerechtvaardigd door het geloof. Daar is Smit het zeker mee eens. Hij vindt op dit punt zelfs (ten onrechte) bij Schilder een tekort. Maar wat is dit voor een rechtvaardiging? Als werken met het gebod in onze gebroken werkelijkheid normatief-idealisme is, hoe wordt de zondaar dan gerechtvaardigd door een evangelie dat geloof en bekering *eist* (DL II.5)? Ach, wat geeft het ook. Mijn zonde heeft immers geen effect op mijn gemeenschap aan Christus in het onzichtbare?

Mijn gevolgtrekking is dat de rechtvaardiging door het geloof niet meer ontvangen wordt in de weg van Gods gebod. De heiliging evenmin. De gemeenschap aan Christus wordt genoten als een onaantastbare *beleving* los van de samenhang van Gods belofte en gebod. Is deze gevolgtrekking juist, dan voltrekt zich hier in het werk van de Heilige Geest een omslag naar een vorm van spiritualisme. Het maakt ons weerloos voor een benadering van de leer en het leven van de kerk vanuit onze zondige ervaring.

Bevestigen Smits bijdragen dit niet? Hij toetst de gereformeerde kerken op de zuiverheid van de prediking. Doet hij wat NGB 29 beoogt? Het is waar, de kenmerken zijn **kritisch** naar binnen ook. Maar Smit toetst niet aan Gods Woord! Hij mist de *vrucht* van de prediking; en om precies te zijn: de vrucht die hij, die 'men' zou *willen*.²¹ Hij heeft 'objectieve argumenten' om lid te zijn van de zuiverste **kerk**.²² Zou b.v. een Nederlands gereformeerde ze even objectief vinden? Welbeschouwd horen we hoe de kerken door Smit worden beleefd – puur subjectief. Smit gebruikt het meer en minder zuiver uit de Westminster **Confessie**.²³ Terwijl dit een onderscheiding binnen de ene gemeenschap van de kerk is, nivelleert Smit er de verschillen tussen kerkgemeenschappen mee. Zo hebben anderen de kenmerken van de kerk **ontkracht**!²⁴ Deze voorbeelden (en er zijn meer) bevestigen dat Smit werkt vanuit de beleving van mensen. De *ervaring* van de zondige mens vult de zuiverheid die bedoeld wordt in de kenmerken van de kerk. Onder **druk** van het **eenheidsge**bod schept dit een plurale **kerk**.²⁵ Kortom: Het beroep op onze zondige beperktheid zal leer en levenswandel ingrijpend omvormen. Omgang met God *zònder* de weg van de eis van het verbond is *dé* kans voor autonome mensen! Vereniging met Christus buiten die weg is **spiritualisti**-

sche hoogmoed. Dat lijkt mij de verstrekkende uitwerking van Smits correctie op Schilder. Ongemerkt wordt de basis gelegd voor een plurale kerkgemeenschap.²⁶ Onbedoeld wordt de kracht van het christenleven gebroken. Ongewild worden we weerloos voor een ervaringstheologie van de zondige mens.

8. Eindbalans

Ik sluit af. Er is, meen ik, genoeg materiaal aangedragen voor deze eindconclusie: Smits correctie op Schilder hangt niet alleen samen met een onjuiste beoordeling van diens theologie, ze toont ook een omslag naar een spiritualistische kijk op het werk van de Heilige Geest. Zijn correctie is onbruikbaar. Het nieuw elan dat hij zoekt zal niet worden bereikt. Integendeel. De weg voor de secularisatie wordt zo pas goed gebaand!

J.W. van der Jagt

¹ Voor de afkortingen die ik gebruik verwijs ik naar noot 2 bij het eerste artikel.

² J.A. Heyns, *Die Kerk*, Pretoria 1977, p. 185vv. noemt zo al vijf verschillende opvattingen.

³ C. Trimp, 'Calvijn over de kerk', in: *Ref. 39/265*. Zo ook Heyns, *a.w.*, p. 190.

⁴ De volgende passage is ontleend aan *Toekomst*, p. 72v.

⁵ Smit verwijst de z.g.n. vrijgemaakte interpretatie dat ze de vergadering in NGB 28 identificeert met die van NGB 27 regel 1. Hij heeft gelijk dat daar tussenin Gods werk t.t.v. Elia beleden wordt. Maar óók de belijdenis van de éénheid van de kerk in haar katholiciteit (oecumenisch willen) staat er tussenin! NGB 28 grijpt niet terug op NGB 27 regel 1, maar op de kerk van heel NGB 27! Smit tekent een karikatuur en ontspoord met zijn kritiek. Zijn belijdenisuitleg is een onmogelijke reconstructie.

⁶ Zonder in detail te verwijzen gebruikte ik voor het vervolg Th. Werdermann, 'Calvins Lehre von der Kirche in ihrer geschichtliche Entwicklung', in: J. Bohatec (red.), *Calvinstudien, Festschrift zum 400. Geburtstag Johann Calvins*, Leipzig 1909, p. 246-338; W. Kolffhaus, *Christus-gemeinschaft bij Johannes Calvin, Neukirchen* 1939; idem, *Vom Christlichen Leben nach Johannes Calvin*, Neukirchen 1947; F. Wendel, *Calvin, sources et evolution de sa pensée religieuse*, Paris 1950; S. van der Linde, *De leer van den Heiligen Geest bij Calvin*, Wageningen, 1943; W. Krusche, *Das Wirken des heiligen Geistes nach Calvin*, Göttingen 1957; W. Nijenhuis, *Calvinus Oecumenicus, 's-Gravenhage* 1959; O. Weber, 'Die Einheit der Kirche bei Calvin', in: J. Moltmann (hrsg.) *Calvinstudien 1959*, Neukirchen 1960, p. 131-143; A. Ganoczy, *Ecclesia Ministrans. Dienende Kirche und Kirchlicher Dienst bei Calvin*, Freiburg 1968.

⁷ H. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek IV*⁴, Kampen 1930, p. 290; J. van Genderen, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, Kampen 1992 p. 640.

⁸ *Inst.*, IV, 1.2.

⁹ *Toekomst*, p. 102v.

¹⁰ In zijn commentaar op Ef. 4 : 5 betreft hij de uitspraak 'Christus kan niet gedeeld worden' op de samenleving van de gemeente. *Uitlegging op de zendbrieven van Paulus aan de Efeziërs, Filippenzen Colossenzen*, Goudriaan, 1972². Idem: zijn preek over Ef. 4 : 1-5, J. Douma en W.H. van der Vegt, *Het gepredikte Woord V, Franeker* 1941, p. 121-139. Als de Institutie hierna weer de woestijn en de tijd van Elia noemt wordt het bovenstaande niet daarmee weerlegd. Dat wij de kerk soms niet zien wil nog niet zeggen dat er dus ook geen (voor ons niet waar te nemen) daadwerkelijke gemeenschap van de heiligen is. Verzorgde Obadja in Achabs goddeloze tijd niet 100 profeten? (1 Kon. 18 : 4).

¹¹ Zo is het betoog in boek IV. Dat gaat over de uitwendige middelen. Maar zovaak het nodig is kijkt Calvijn achter het uiterlijk van de kerk. Het betoog volgt exact en flexibel de lijn die hij heeft uitgezet. Vandaar de overgangen die de lezer zoveel moeite geven. Verg. voor dezelfde flexibiliteit Werdermann, *a.w.*, p. 331.

¹² *Inst.* IV, 1.3. 'onder deze bepaling', Lat. 'hac lege': lex = wet, bepaling, voorwaarde. Calvijn bedoelt daarmee niet een opeenvolging maar het samengaan van twee zaken. Verg. iets verder in IV, 1.3: 'wij geloo-ven een kerk met deze bepaling (hac lege)', dat wij vast overtuigd zijn, dat we haar leden zijn.' Het geloven van de kerk kan niet zonder de overtuiging van eigen lid-zijn. Weber, *a.art.*, p. 132 noemt het een lex = wet. Verg. Krusche, *a.w.*, p. 317; Kolffhaus, *Christusgemeinschaft*, p. 97v.

¹³ *Inst.* IV, 1.3. In zijn Institutie 1536 zegt Calvijn na bespreking van de gemeenschap der heiligen: 'Dit is de algemene kerk, het mystieke lichaam van Christus (Ef. 1 : 10, 23)'. *Institutie 1536*, vertaling W. van 't Spijker, Kampen 1992, p. 96.

¹⁴ 'Nous tenons doncques que tous ceux qui s'y meslent en telz actes et y communicquent, se separant et retranchent du corps de Jesus Christ.' E.F.K. Müller, *Die Bekenntnisschriften der Reformierten Kirche*, Leipzig 1903, Nachdruck Zürich 1987, p. 228.

¹⁵ Reeds in zijn Institutie van 1536.

¹⁶ Verg. zijn commentaar op Rom. 11 : 22: drieërlei inplanting: de kinderen van de gelovigen; mensen bij wie het zaad geen wortel schiet of verstikt wordt en de uitverkorenen. Tweeërlei afsnijding: ais kinderen van de gelovigen de belofte verwerpen en als het zaad verdort.

¹⁷ Dit geldt ook voor Augustinus die de katholieke kerk ziet als liefdes-gemeenschap. Verg. F. Hofmann, *Der Kirchenbegriff des Hl. Augustinus*, Münster 1978², m.n. p. 187-195; H.B. Weijland, *Augustinus en de kerkelijke tucht*, Kampen 1965, 41vv; 179-194.

¹⁸ Schilders opvatting van het 'extra ecclesiam' sluit bij deze opvatting aan.

¹⁹ Dit is precies waar J. Faber voor waarschuwde: de reactie op de leer van ds. J. Hoorn die echter in hetzelfde dilemma gevangen blijft. J. Faber, 'The boundaries of the Church', in: *Essays in Reformed Doctrine*, Neerlandia 1990, p. 127v.

²⁰ *Toekomst*, p. 83.

²¹ *Toekomst*, p. 78v. Hier verschilt Smit van Calvijn die zich voor de kenmerken van de kerk niet oriënteert op hun vrucht, maar op de belofte van God, *Inst.* IV, 1.10. Een belangrijk verschil tussen de gereformeerde en de doperse kerkleer.

²² *Toekomst*, p. 77.

²³ *T.a.p.*

²⁴ Zo b.v. H.B. Weijland, 'Is Secession allowed?', in: P.G. Schrotenboer (ed) *Catholicity and Secession. A Dilemma?*, Kampen 1992. Verg. ook C. Trimp, *Ref. 69/116v*.

²⁵ Ik zie een zekere overeenkomst met G.C. Berkouwer. Deze gaf in zijn kerkleer onze schepselmatige beperktheid een plaats in de correlatie van openbaring en geloof. Hij legde daarmee de basis voor een plurale kerk en gaf opening naar een vergaande ervaringstheologie. De vraag kan gesteld worden, of Smits beroep op onze zondige beperktheid niet eenzelfde uitwerking heeft. Berkouwer, *De kerk 1 eenheid en katholiciteit*, Kampen 1970, m.n. het hoofdstuk over de pluriformiteit. Voor zijn correlatiebegrip: J. Kamphuis, 'De Correlatie', in: *Ref. 40/nr. 4-8* en van dezelfde *Aantekeningen bij J.A. Heyns' dogmatiek*, Kampen 1982, p. 91-94.

²⁶ Omdat Smit spreekt over kerken met de gereformeerde belijdenis van wie ieder hereniging wil valt het nauwelijks op. Overigens kunnen christelijke gereformeerden met Smits bijdrage niet blij zijn. Hij stapt zomaar over hun bezwaren heen! Of hun bezwaren nu terecht zijn of niet, het is niet alleen onbroederlijk om zo het gesprek m.h.o op overeenstemming overbodig te maken. In feite worden verschillen in één kerkverband zonder toetsing aanvaard. Dat ondergraft de belijdenis als gemeenschappelijk accoord. Dit gebeurt m.m. ook als samenwerking in organisaties zich op de belijdenis baseert terwijl die belijdenis verschillend wordt opgevat. Zo wordt een niet-getoetste pluraliteit aanvaard.

BIDDEN OM DUIDELIJKE LEIDING OP DE PELGRIMSTOCHT DOOR DEZE WERELD

Ik ben een vreemdeling op aarde, verberg uw geboden niet voor mij.

Ps. 119 : 19

Wie Gods Woord bewaart, is in deze wereld niet thuis. Tenminste niet in deze wereld zoals die reilt en zeilt, de wereld waarin zoveel zonde en gebrokenheid is, zoveel wat krom en averechts is.

De dichter van Ps. 119 heeft dat ervaren. Hij kon niet in alle rust en vrede nadenken over het Woord van de HERE. Zijn leven in gehoorzaamheid aan de HERE was in deze wereld allerm minst een onbedreigd bestaan. Hij had vijanden. Hij moest smaad en verachting verduren. Hij werd vals beschuldigd en onrechtvaardig behandeld. Zijn leven was voortdurend in gevaar. Hij had talrijke vervolgers en tegenstanders.

Maar hij vraagt niet om daarvan verlost te worden. Zijn grootste wens is: verberg Uw geboden niet voor mij. Hij wil in de wereld die vreemd is aan het Woord van God, die zelfs vijandig staat tegenover Gods Woord, hij wil in die wereld de goede koers bewaren, goed blijven onderscheiden.

Hoe gauw is er in zo'n situatie de neiging om zich aan te passen en het niet zo nauw te nemen. Om te leven bij het 'nood breekt wet'. Dan kan de abnormale situatie ons het rechte zicht op de norm ontnemen. Dan kan er zelfs veel begrip zijn voor wat in smjd is met Gods norm en weinig begrip voor het heilzame van Gods wet.

Maar God heeft Zijn wet voor onze werkelijkheid gegeven. God spreekt met Zijn wet in op het door de zonde ontwrichte en gebroken leven. En zo wil Hij ons leren leven bij alle Woord dat uit Zijn mond uitgaat. Daarom moeten wij niet zeggen: er is niet alleen het Woord, er is ook de werkelijkheid. Wij moeten leven bij alle Woord dat uit de mond van God uitgaat. Zo wordt het leven van zonde en verkeerdheid genezen.

Zo wil de psalmist in deze wereld voor alles het rechte zicht op Gods geboden houden. Hij is maar voor één ding bezorgd, dat hij Gods geboden uit het oog verliest. Want dan verdwaal je als vreemdeling onvermijdelijk. Nu hij ondervindt hoezeer de wereld van God vervreemd is, nu wordt zijn ziel verteerd van verlangen naar Gods verordeningen te allen tijde.

En zo zoekt hij niet zo gemakkelijk mogelijk van de

nood, waarin de wereld van het ongeloof hem brengt, af te komen. Het doet hem alleen maar pijn, dat de mens met de zonde alles zo krom maakt. En hij verlangt te meer naar een wereld waar Gods wet weer de toon aan geeft. Een wereld waarin gerechtigheid woont. En in eigen leven wil hij daar al bij leven.

En zo zoekt de psalmist niet de weg van de minste weerstand, van berusting of van aanpassing, van 'nood breekt wet'. Maar voor hem breekt de wet de nood, doet die scherp zien en doet verlangen naar een nieuwe wereld, waar God alles is in allen.

En dat verlangen maakt hem nog meer tot vreemdeling. Deze wereld kan zijn thuis niet zijn. Ook niet voorlopig. In deze wereld is hij vreemdeling. Als pelgrim op weg naar Gods Koninkrijk. Voor de route aangewezen op Gods geboden. Alleen veilig onderweg als het Woord de lamp voor zijn voet en het licht op zijn pad is.

Vreemdelingen zijn wij, op weg naar het vaderland. Kerk in de woestijn. Pelgrims op weg naar het hemels Jeruzalem. Geen bezitters, maar erfgenamen, erfgenamen van het rijk van God, op weg naar de erfenis. Ja, zijn we dat? Daarvoor zijn we gedoopt. Daarvoor nam God ons op in Zijn verbond. Daarvoor geeft Hij ons Zijn Geest, Die Zijn Woord doet verstaan en bewaren. Daarvoor leert Hij ons ons kruis bij de navolging van Christus blijmoedig te dragen.

Wat een weldaad! Wat een geluk! Geluk dat eeuwig blijft.

Wie zich aanpast bij deze wereld, gaat met haar onder. Maar wie Gods Woord bewaart, die zal eeuwig leven!

K. Folkersma

DE TEKST EERST

Waar vind je de moderne ontwikkelingen terug in de gereformeerde uitleg van de bijbel? Maken de resultaten van het moderne bijbelonderzoek een nieuwe bezinning op de bijbel nodig? Oplaaierende vragen nu de discussie over de *Schrift* en zijn uitleg weer opleeft. Daarover vandaag een enkel woord met ter afronding een (beperkte) lees oefening.

Eén van de schrijvers in de Groningse reader (26) heeft de indruk, dat men in de Gereformeerde Kerken sinds dr. Geelkerken, een bestrijding van de **schriftkritiek** op principiële niveau voldoende acht. Een nieuwe bezinning op de bijbel in het licht van de resultaten van het moderne bijbelonderzoek vindt men niet nodig.

De moderne wetenschap

Op dit punt kan het helemaal geen kwaad om onderscheid te maken tussen de globale aanpak van de bijbeluitleg en de uitleg van een bepaalde tekst. Bij het bespreken van de houding tegenover de tekst van de bijbel mag je een globale behandeling en principiële afwijzing van 'de' **schriftkritiek** verwachten. Maar in een commentaar of een artikel over de tekst van een bepaald bijbelboek of hoofdstuk mag je eerder verwachten dat een **schriftkritische** aanpak in confrontatie met de tekst zelf wordt besproken. Op het vlak van de exegese wordt het gesprek met de moderne bijbelwetenschap wel degelijk aangegaan.

De uitleg van de bijbeltekst is in 'de gereformeerde traditie' inderdaad niet een wetenschap die periodiek op zoek gaat naar nieuwe methoden en een nieuw **begrippenapparaat**. Steeds opnieuw wordt de tekst uitgelegd. Dat is niet alleen nodig omdat nieuwe ontwikkelingen in de taalkunde, de archeologie, de geschiedwetenschap enz. vragen om verwerking. Het is ook zo dat elke tijd zijn eigen vragen stelt aan de bijbel en zijn eigen accenten zet bij de bijbeluitleg. Maar de tekst heeft de voorrang. Daarom gaat een verantwoorde gereformeerde commentaar vaak langer mee dan commentaren die zijn geschreven onder de invloed van de wetenschappelijke mode. Daarom ook is 'hermeutiek' wel een belangrijk, maar tegelijk ook dienstbaar vak in de gereformeerde uitlegkunde. Het gaat niet voorop, maar volgt.

Of er sprake kan zijn van wederzijdse uitwisseling tussen gereformeerde bijbeluitleggers en die aan de universiteiten is erg afhankelijk van de mode in de wetenschap. Toen in de vorige eeuw de historisch-kritische benadering van de oudtestamentische tekst hoogtij vierde aan de rijksuniversiteiten, was de kloof diep. In die tijd vatte M. Noordtzij in Kampen (overtuigd van het historisch karakter van de Schrift) interesse op voor de archeologie van het oudtestamentische tijdvak. Dat werd in Leiden door Kuenen nogal laatdunkend afgedaan.

Nu is men aan de universiteitendikwijls zover dat men de **bijbel(boeken)** wil lezen als eindprodukt. De belangstelling voor het **schriftkritische** procedé om de tekst met behulp van wetenschappelijke methoden uiteen te leggen in historische lagen die dan afzonderlijk moeten worden uitgelegd, taant. Men houdt zich liever bezig met de betekenis van de voltooide tekst.

Zo schreef bijvoorbeeld W.A.M. Beuken (eerst KTHU Amsterdam, toen KU Nijmegen, nu KU Leuven) in zijn commentaar op Jesaja 56-66 (Jesaja *IIIA* in de reeks 'Prediking van het Oude Testament', Nijkerk: Callenbach, 1989), dat hij als praktisch uitgangspunt voor de uitleg hanteert dat op elk punt van de tekst al het voorgaande bekend wordt verondersteld. Zo'n instelling geeft mogelijkheden voor een vruchtbaar gesprek met de gereformeerde exegese die altijd geïnteresseerd is geweest in de tekstvorm die voor ons ligt.

Voorrang voor de tekst

De tekst gaat voorop. Die geeft 'zelf' aan hoe ze gelezen wil worden. Zo komt H.J. Room in zijn pas verschenen bijbelstudie over het boek Jona (Jona, profeet van God, Barneveld: De Vuurbaak, 1994) weloverwogen tot de opvatting dat het boek Jona ons een verhaal vertelt 'dat echt gebeurd is'.

Zelf wil ik eens kijken naar een andere tekst, waarvan het wel wordt bestreden dat die moet worden gelezen als geschiedenis: Genesis 2 en 3. Welke verwachtingen wekt deze tekst 'zelf'?

Genesis 2 en 3 is geen op zichzelf staande tekst. De hoofdstukken maken deel uit van 'de toledot van de hemel en de aarde'. Toledot is een woord dat in de opbouw van het boek Genesis een sleutelrol vervult. Als Genesis 2 : 4-4 : 26 zichzelf dus presenteren als de toledot van hemel en aarde, valt dit schriftgedeelte door deze presentatie in het gelid van het hele boek Genesis. Het stelt zichzelf op één lijn met de volgende toledot. Die van Adam (Gen. 5 : 1, hier vertaald met 'geslachtsregister'), die van

Noach (Gen. 6 : 9, vertaald met 'geschiedenis'), die van de zonen van Noach (Gen. 10 : 1), die van Sem (Gen. 11 : 10, evenals in 10 : 1 vertaald met 'nakomelingen'), enzovoorts.

Het woord 'toledot' hangt samen met het woord voor 'baren, voortbrengen'. Het geeft aan wat de voortbrengselen zijn uit een bepaald gegeven, hetgeen zich daaruit ontwikkelt. Dat gegeven is hier 'hemel en aarde', elders een man als 'Adam' of 'Noach', of een familie zoals 'de zonen van Noach'. Binnen het al aanwezige wordt een nadere specificatie aangebracht, beschreven wordt hoe een deel van een groter geheel zich ontwikkelt tot een nieuw geheel. Een onderdeel groeit uit tot een zekere zelfstandigheid. De geschiedenis van een deel wordt beschreven, maar toch wordt daarmee geen afscheid genomen van het geheel. Het woord 'toledot' geeft juist de verbinding aan met het grotere geheel.

Herkenbaar voor de aardbewoner

In Genesis 2 : 4 brengt de Schrift ter sprake de 'toledot van hemel en aarde'. Van specialisatie kun je hier niet spreken. 'Hemel en aarde' geven juist het totaal aan van de schepping. Wel is het van belang deze tweepolige omschrijving het volle pond te geven. Want de hemel is er in de nu volgende geschiedenis evenzeer bij betrokken als de aarde. In het vervolg worden juist de verhoudingen tussen hemel en aarde vastgelegd.

Wat zegt deze inleidende zin over de aard en de bedoeling van het volgende bijbelgedeelte? Wat mogen we verwachten dat er komt? Ik meen toch, gezien de inhoud van andere toledot te mogen stellen, dat de lezer herkenbare geschiedschrijving mag verwachten. Het opschrift richt zich tot de mens die in zijn eigen werkelijkheid staat, en vraagt van hem zich vandaaruit te verplaatsen in de tijd dat de hemel en de aarde pas geschapen waren. Deze lezer mag verwachten dat hij verband zal kunnen leggen tussen zichzelf en zijn ervaring van hemel en aarde in eigen tijd en omgeving aan de ene kant, en het hier beschreven begin aan de andere kant.

Toledot wijst ook op continuïteit, geeft verband aan tussen de lezer en het beschrevene. De serie 'toledot' tussen de schepping van hemel en aarde en de lezer, knoopt de wereld van de lezer vast aan de wereld die daar beschreven wordt. Dat geldt natuurlijk heel letterlijk voor de Israëliet, de nakomeling van Jakob die zijn eigen geschiedenis kan terugvoeren op de toledot van Abraham, **Isaak** en Jakob (Gen. 37 : 2). Het geldt evenzeer voor de christen uit Israël en de volken die via het geloof in Jezus Christus, de zoon van David, de zoon van Abraham (**Matt.** 1 : 1) kan zeggen: ik ben in Abrahams tent geboren.

Betrouwbaar voor de gelovige

De bomen, de dieren, de mensen, het optreden van God – het is allemaal reëel bedoeld. Niet alleen om de lezer te

helpen bij zijn 'voorstelling'. Evengoed in het oog van de beschreven personen. Het verhaal wil zijn lezers een betrouwbare indruk geven van wat de beschreven Persoon en personen deden, zeiden, dachten en zagen.

Het betreft immers ook woorden, daden en gedachten van God zelf. Er wordt beschreven wat Hij zag. Wat God dacht, sprak, zag en zei, draagt uiteindelijk de beschreven geschiedenis. Het speelt een sturende rol. God zelf treedt op. Voor het geloof vormt dit gegeven een ijkpunt. God openbaart hier zichzelf. Het is de geschiedenis van hemel en aarde. Het betreft de weergave van een stuk omgang tussen God en mens. Hier in Genesis 2-4 handelt en spreekt Hij, en zijn handelen en spreken roept het handelen, spreken, denken en zien van de mensen op.

Zeker hier mogen we verwachten dat God zorgvuldig heeft toegezien hoe zijn woorden en daden zijn weergegeven in de taal van zijn volk. Het feit dat God zelf zo'n doorslaggevende rol speelt in de beschreven geschiedenis sluit in openbaring van Godswege. Denk alleen al aan zijn gedachten, of aan wat Hij zag. Hoe kan een schrijver daar een betrouwbaar woord over neerschrijven zonder informatie van God zelf? Dat sluit ook in zijn bijzondere zorg bij de teboekstelling van wat Hij bekend gemaakt heeft. Het gaat om zijn eigen woord over zichzelf. De gelovige lezer verwacht hier Gods Woord, geopenbaard aan de schrijver, zorgvuldig te boek gesteld en sindsdien bewaard onder bewaking van de Heilige Geest.

Stilering

De verwachtingen van de lezer van de 'toledot van hemel en aarde' mogen echter ook een andere kant opgaan. Herkenbaar voor de lezer. Dat was één. Betrouwbaar voor de gelovige. Dat was twee. Het derde is dat met dit opschrift ook meekomt stilering. Het woord toledot zelf is al 'stijl'. Het is een stilerend element in het boek Genesis.

Maar ook het verhalen van werkelijk-gebeurde geschiedenis vraagt stilering. De vertelling heeft haar eigen wetten. Er is altijd sprake van samenvatting. De **verteller** bepaalt zelf de proporties van de verschillende onderdelen. Hij slaat het ene over, het volgende duidt **hij** kort aan, het andere wordt uitgesponnen van seconde tot seconde. Denk aan de zgn. synoptische evangeliën, je merkt dat de klok a.h.w. steeds langzamer gaat lopen naarmate het uur van het zwaarste lijden van Christus nadert. De verteller componeert.

Dit alles betekent, dat de werkelijke gang van zaken in een verhaal anders aan de beurt kan komen dan in de geschiedenis zelf. Dat heeft te maken met de eigen (ten opzichte van de werkelijkheid beperkte) mogelijkheden van het verhaal. Dat spint immers maar één draad. In de werkelijkheid gebeuren met elkaar verband houdende dingen tegelijk op verschillende plaatsen onder allerlei belichtingen. In het verhaal moeten ze lineair, achter elkaar langs de verhaallijn, met elkaar in verband worden gebracht. Dat heeft tot gevolg dat de feiten, de gebeurtenissen in het verhaal ter sprake worden gebracht als ze ter zake

doen. Daarom wordt in een verhaal vaak achterom gekeken, minder vaak vooruit gekeken.

Daarom moet je niet te gauw zeggen dat er in Genesis 2 een ander scheppingsverhaal wordt verteld. De volgorde van voorkomen in Genesis 2: **gewas/kruid-mens-bomen-land/water-dieren-mens-vrouw**, is te verklaren uit het vertelpunt. Dat is genomen in de mens op aarde. We volgen de mens die aan de hand van God een rondleiding krijgt in de schepping. Vandaar dat er in de loop van de vertelling zaken worden bijgehaald die al even geleden zijn.

Zonder Genesis 1 op de achtergrond is Genesis 2 niet te lezen. Genesis 2 ordent stof uit Genesis 1 met het oog op de toledot van hemel en aarde. Die vertelling begint als de mens verschijnt. Door de ogen van de mens ontvangen we een indruk van de wereld die zijn omgeving vormt.

Het antropomorfisme in deze toledot

Hoe stelt Genesis 2-4 zichzelf voor aan de lezer? Als geschiedenis die zich voor de lezer laat verbinden met de wereld waar hij in leeft, zodat hij herkenbare werkelijkheid mag verwachten. In die wereld van 'hemel en aarde' woont de Here God. Hij treedt er op en gaat om met de daar geschapen mens. De gelovige lezer mag daarom verwachten dat hier God zelf opening van zaken gegeven heeft. Dat maakt de **beschrijving** alleen maar betrouwbaarder.

Geven mensvormige uitdrukkingen waar het God betreft misschien reden discrepantie te verwachten tussen wat gezien kon worden en wat de tekst ons te zien geeft? We moeten, denk ik, van de idee af dat het antropomorfisme een onvolkomen manier van beschrijven is. Het is onvermijdelijk en het is doeltreffend. Het antropomorfisme past heel goed in deze toledot. Het past bij geschiedschrijving bestemd voor de betrokken menselijke lezer, die daarom naar de maat van de mens is voor wie ze bestemd is. God openbaart zichzelf voor mensen.

Als ons geopenbaard werd wat de schrijver van (dit stuk van) Genesis bekend gemaakt is, zouden wij dan anders hebben kunnen beschrijven wat we hadden gehoord? Bijvoorbeeld als het gaat over de vorming van de mens: God formeerde de mens, staat er. Young vraagt: 'moeten we aannemen, dat Hij daarvoor afdaalde naar de aarde, echt stof oppakte met lichamelijke vingers, en het modelleerde zoals een kind een poppetje maakt van klei? Ik denk het niet. Hoe zou u anders dit feit weergeven in het Engels, of in het Hebreeuws, of in welke taal ook? Hoe zou je anders onder woorden brengen dat God het **men**-senlichaarn zijn vorm gaf dan door te zeggen dat Hij het vormde? Hij modelleerde het met gebruikmaking van stof dat op de aardbodem lag. Dat is alles wat de bijbel vertelt, en ik kan hei niet helpen maar ik vind dat sommige uitleggers met hun fantasie aan de haal gaan op dit punt. Ze maken er een heel naïeve gedachtengang van. Maar is het echt zo naïef? Hoe zou u het anders zeggen?'

(E.J. Young, *In the Beginning. Genesis Chapters 1 to 3 and the Authority of Scripture*, Edinburgh: Banner of Truth [1976], 68).

De tekst zelf geeft geen aanleiding te denken dat de zaken zich anders hebben voorgedaan dan ze zijn beschreven.

R. ter Beek

Met dit artikel rond ik mijn bijdrage aan de discussie over het schriftgezag voorlopig af (zie 'Vragen bij de Schrift' en 'Geschiedenis, wetenschap en Schrift' in vorige afleveringen van 'kerkelijk leven'). Ik besef dat de discussie moet doorgaan. Maar het zou mijn voorkeur hebben als ze zich ook – en meer – ging richten op concrete bijbelteksten. Wat hierboven is opgemerkt over Genesis 2 en 3 (in samenhang met Gen. 2-4) is nogal summier. Daarover zou heel goed verder te praten zijn in een andere rubriek dan 'kerkelijk leven'. Ik moedig daarom lezers aan te reageren.

Met erkentelijkheid verwijs ik nog naar het artikel 'Heilige Geest en Heilige Schrift' van dr. C. Trimp (J. Kamphuis e.a., *Hoe staan wij ervoor? Actualiteit van het gereformeerd belijden*, Barneveld: De Vuurbaak [1992], 103-137). In het kader van een bespreking van 2 Timotheus 3 : 16 licht Trimp de gereformeerde visie op de 'inspiratie' van de Schrift op fundamentele wijze door. Het zou de huidige discussie goed doen wanneer dit artikel erin werd betrokken.

DE APOSTOLISCHE GELOOFSBELIJDENIS GEZONGEN

De Apostolische Geloofsbelijdenis is in onze liturgische praktijk een vast onderdeel van de zondagmiddagdienst. Volgens de orden van dienst, die in onze kerken gebruikt worden, kan het Apostolicum op verschillende **plaatsen** in de dienst én op verschillende **manieren** tot klinken gebracht worden. Bij 'Middelburg 1933' is de Apostolische Geloofsbelijdenis gesitueerd na het eerste lied en voor de Schriftlezing. In de Kamper orde van dienst (1975) vindt de belijdenis van het geloof plaats na de bediening van het Woord. Tevens wordt daar de mogelijkheid gegeven in plaats van het Apostolicum de Geloofsbelijdenis van Nicea te gebruiken. Ook is het in de Kamper orde mogelijk de geloofsbelijdenis te zingen 'volgens één van de aanvaarde melodiestukken'. Uit de praktijk blijkt dat de Geloofsbelijdenis van Nicea slechts bij uitzondering gebruikt wordt en dat het lezen van de geloofsbelijdenis door de voorganger het meest gebruikelijk is.

Bij deze gegevens zijn tal van vragen te stellen, die in dit artikel niet of nauwelijks uitgediept kunnen worden. Ik beperk me in dit artikel tot drie deelaspecten. Allereerst hoe het Apostolicum zo'n belangrijke heeft verworven in de Gereformeerde kerkdienst. Een en ander zal in de kleinste denkbare notedop beschreven worden. In de tweede plaats zullen we ons kort bezig houden met de vraag 'zingen of voorlezen?' Wat het zingen betreft, zal ik tenslotte ingaan op een mogelijkheid die tot op heden weinig bekend is. Het betreft hier de uitvoering van gezang 3 uit het **Gereformeerd Kerkboek**

Apostolicum en Nicaenum

Onder andere uit de *Traditio Apostolica* van Hippolytus († 225 n. Chr.) weten we dat het Apostolicum in de eerste eeuwen van onze jaartelling onlosmakelijk verbonden was met de doopliturgie. De geloofsbelijdenis ontstaat uit vragen die dopelingen vlak voor hun doop moesten beantwoorden. Het geloofsonderwijs ('catechisatie') van de dopelingen liep dus uit in het belijden van het Apostolicum. De Apostolische Geloofsbelijdenis bleef gereserveerd voor de doopliturgie. Zij heeft tot en met de Middeleeuwen nooit gefunctioneerd op de plaats waar zij in de orde van Kampen (1975) staat aangegeven: tussen Woorddienst en sacramentsdienst.

Daarvoor werd vanouds de Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel gebruikt, die sinds het einde van de zesde eeuw door in de Westerse eredienst. Deze geloofsbelijdenis kreeg een plaats na 'missa catechumenorum' en voor de 'missa fidelium' (in reformatische termen: na de 'Woorddienst' en voor de avondmaalsviering).

In 'onze' orde van dienst van Kampen (1975) treffen we de geloofsbelijdenis dus wel op dezelfde plaats aan, maar met het verschil dat bij ons voornamelijk het Apostolicum gebruikt wordt en niet de Geloofsbelijdenis van Nicea.

Om erachter te komen hoe het Apostolicum de plaats van het Nicaenum heeft ingenomen, moeten we terug naar de Middeleeuwen.

In de Middeleeuwen ontstond binnen de 'gewone' **latijnse** mis een aparte dienst in de **volkstaal**, de zogenaamde *prôneus* ('preekdienst'). Later werden deze diensten losgekoppeld van de **latijnse** mis en kun je meemaken dat in het ene kerkgebouw de hoogmis opgevoerd werd, terwijl in het andere kerkgebouw een preekdienst plaatsvond.

Het voornaamste doel van deze preekdiensten was het volk te onderwijzen. **Johann Ulrich** Surgant heeft in zijn boek *Manuale curatorum* (1503) zo'n dienst beschreven. Daaruit weten we dat het volk na de preek een catechetisch gedeelte volgde waarin het volk werd onderwezen in het Onze Vader, de Apostolische Geloofsbelijdenis en de Tien Geboden. Het Apostolicum had dus een plaats en functie binnen deze 'massale catechisatie'.

In de zestiende eeuw hebben diverse reformatoren (o.a. Calvijn) zich op dit punt laten inspireren door de *prôneus*. Voor ons onderwerp betekent dit dat zij het Apostolicum, dat vanouds verbonden was met catechetisch onderwijs, verkozen boven de Geloofsbelijdenis van Nicea. Mijns

inziens blijkt ook uit de keuze voor het Apostolicum boven het **Nicaenum** hoe sterk in kerkdiensten uit de Reformatie het accent lag op 'overdracht van kennis'. In de calvinistische traditie behield de geloofsbelijdenis wel haar plaats na de Woorddienst en voor de sacramentsviering.

De Gereformeerde Kerk in de Nederlanden sloten zich in eerste instantie hierbij aan. Maar in de loop der tijd werd het Apostolicum naar de middagdienst verplaatst. Opmerkelijk wanneer we bedenken dat de Apostolische Geloofsbelijdenis dus in de leerdienst (catechismusdienst) terecht kwam. Hierdoor schoven de Nederlandse gereformeerden dus nog dichter naar de Middeleeuwse **prônaus**, waar de geloofsbelijdenis als catechetisch leerstuk werd voorgelezen. Bovendien werd de belijdenis geplaatst aan het begin van de middagdienst. Eén en ander vond plaats

onder invloed van het rationalisme en piëtisme, waarin om diverse redenen weinig waarde werd gehecht aan vaste liturgische teksten (zoals bijvoorbeeld het Apostolicum en de formulieren), maar des te meer nadruk kwam te liggen op de preek. Alle liturgische onderdelen, die van minder of geen belang werden geacht, werden naar het begin van de dienst verwezen.

Tevens verdween in de Nederlanden een andere liturgische praktijk: het gezamenlijk **uitspreken/zingen** van de tekst, een praktijk die in de Reformatie uitdrukkelijk nieuw leven was ingeblazen. In de Nederlanden werd het echter gebruikelijk dat de voorganger het Apostolicum voorlas, waarbij van de gemeente het fysiek onmogelijke werd verwacht: de harten moesten spreken ('een ieder spreke in zijn hart aldus: Ik geloof in God de Vader...').

De Apostolische Geloofsbelijdenis

melodie: Paul Chr. van Westering (naar motieven van een zeventiende-eeuws credo).

- Allen:** Ik geloof in God de Vader,
de Almachtige, Schepper des
hemels en der aarde.
- Mannen:** En in Jezus Christus,
zijn eniggeboren Zoon, onze Here;
die ontvangen is van de Heilige Geest
- Vrouwen:** geboren uit de maagd Maria;
die geleden heeft onder Pontius Pilatus,
is gekruisigd, gestorven en begraven,
- Mannen:** nedergedaald ter helle,
ten derden dage wederom opgestaan
van de doden;
- Vrouwen:** Opgevaren ten hemel,
zittende ter rechterhand Gods,
des Almachtigen Vaders,
vanwaar Hij komen zal om te oordelen
de levenden en de doden.
- Mannen:** Ik geloof in de Heilige Geest.
Ik geloof ene heilige algemene
christelijke kerk,
de gemeenschap der heiligen;
- Vrouwen:** vergeving der zonden;
wederopstanding des vlezes;
en een eeuwig leven.
- Allen:** Amen, amen, amen.

Het voorlezen door de predikant past meer in de **prônaus**-traditie, waar het Apostolicum voor catechetische doeleinden (doel: toename kennis) voorgelezen en soms geparafraseerd werd. In onze liturgische praktijk valt het accent echter niet op 'toename of op peil houden van kennis'. Het Apostolicum moet bij ons daadwerkelijk functioneren als belijdenis en **loffer** van de kerk. Hierbij is het spreken of zingen van de geloofsbelijdenis door de gemeente het meest voor de hand liggend en verreweg te verkiezen boven het voorlezen.

Gezang 3

Sinds het verschijnen van de 'Proefbundel' in 1975 hebben de Gereformeerde Kerken de mogelijkheid in de kerkdiensten de onberijmde tekst van de Apostolische Geloofsbelijdenis te zingen. Onder gezang 6a en 6b stond de tekst afgedrukt met respectievelijk de Straatsburgse melodie uit 1525 en de melodie van Paul Chr. van **Westering**. In het Gereformeerd Kerkboek zijn dit de gezangen 3 en 4 geworden. Vooral het Apostolicum op de melodie van Van Westering (gezag 3) werd spoedig populair.

De melodie van **P.Chr.** van Westering werd in 1942 gecomponeerd. De componist maakte daarbij gebruik van motieven uit een zeventiende eeuwse credo. Het betreft hier het Credo **III** uit het Kyriale.

Het bewerken van gregoriaanse melodieën voor **gemeente**-zang is in de hymnologische geschiedenis al eerder met succes gehanteerd. Het is bekend dat Maarten **Luther** diverse gregoriaanse melodieën bewerkte om ze voor Duitstalige gemeentezang geschikt te maken. Bekende voorbeelden zijn Luthers liederen 'Nun komm der **Heyden** Heiland' en '**Komm**, Gott Schöpfer, Heiliger **Geist**.' Ook in de calvinistische traditie zijn tot op de dag van vandaag melodieën in gebruik die een gregoriaanse melodie van een hymne of sequens tot voorbeeld hadden. Om maar enkele bekende psalmmelodieën te noemen: 15, 17, 20, 31, 80, 104, 124 en 141.

Sinds de melodie van Van Westering in de kerkdiensten gebruikt wordt, ben ik al behoorlijk wat mensen tegengekomen die het zingen van dit lied een vermoeiend bezigheid vonden. Er is nauwelijks een rustpunt; het gaat achter elkaar door en je **krijgt** haast geen tijd adem te halen, luidt de **kritiek**.

Ik kan me bij deze **kritiek** wel iets voorstellen. De oorzaak ligt echter niet bij de melodie, maar bij de wijze waarop wij dit gezang uitvoeren. Paul Chr. van Westering heeft het gezang oorspronkelijk voor beurtzang tussen mannen en vrouwen geschreven. (Bij dit artikel treft u de tekst van het Apostolicum aan, inclusief de **onderverdeling** '**mannen/vrouwen/allen**' die Van Westering heeft voorgeschreven.)

Beurtzang

Het reciteren van het Apostolicum waarbij mannen en vrouwen elkaar afwisselen, is niet een 'uitvinding' van Van Westering. **Hyldrich Zwingli** maakte zich in 1524

hier al sterk voor. Zijn voorstel de geloofsbelijdenis in de avondmaalsliturgie op deze wijze uit te voeren stuitte echter op teveel weerstand van de Raad te **Zürich**. Waarschijnlijk omdat beurtzang in de Gereformeerde Kerken niet of bijna niet gebezigd wordt, heeft men in het Gereformeerd Kerkboek de indeling '**mannen/vrouwen/allen**' achterwege gelaten.

Toch is het een bruikbare en zinvolle uitvoeringspraktijk. Niet zozeer omdat het zingen in beurtzang aardige franje is of een 'feestelijk' tintje geeft aan de gemeentezang. (Psalm 51 in beurtzang uitgevoerd wordt er niet 'feestelijker' van.) Beurtzang is wel een goede vorm om gestalte te geven aan de notie dat we als gemeente in de kerkdienst ook elkaar iets te vertellen hebben (vgl: het 'spreken onder elkaar' uit Efeze 5:19). We belijden ons geloof niet alleen aan God, maar ook aan elkaar. En dat geeft al aan dat het niet alleen een kwestie is van onze mond, maar ook van onze oren. Het gaat om spreken én luisteren.

Als argument tegen beurtzang wordt wel eens aangevoerd dat een deel van de gemeente bij beurtzang het zwijgen opgelegd **krijgt**. (Waarbij ik overigens vaak met verbazing de stilte constateer waarin de gebruikers van dit argument zich hullen, wanneer het gaat om de praktijk dat de predikant de geloofsbelijdenis voorleest.) Dat is correct, maar juist afwisseling 'luisteren zingen' dwingt tot oplettendheid en actieve betrokkenheid. De praktijk wijst uit dat je als gemeente zeer intensief met de tekst bezig bent, of je nu op een bepaald moment moet luisteren of zingen.

Tenslotte blijkt de tekst in belangrijke mate **geïntensiveerd** te worden door de wijze waarop Van Westering de indeling '**mannen/vrouwen/allen**' aangebracht heeft. Het is niet voor niets dat bijvoorbeeld de woorden 'nederge-daald ter **helle**' door de lage mannenstemmen gezongen worden. Of dat de hoge vrouwenstemmen 'opgevaren te hemel' zingen. En wat voor kracht het drievoudige 'amen' **krijgt** wanneer de mannenstemmen zich weer bij de vrouwenstemmen voegen, is niet onder woorden te brengen. Je moet het eens ondergaan hebben.

Kortom: de vorm (beurtzang) staat hier volledig in dienst van de inhoud (tekst). En wat mij betreft, is dat de voornaamste reden om het uitvoeren van gezang 3 in beurtzang in overweging te geven.

J. Smelik

JONA, PROFEET VAN GOD

Jona in de walvis. Het verhaal van deze merkwaardige profeet is bekend bij jong en oud. Hoe hij zijn opdracht probeerde te ontvluchten, maar uiteindelijk toch kwam waar God hem hebben wilde: in de goddeloze stad Ninevé. En tot zijn eigen verbazing vond zijn oproep tot bekering daar massaal gehoor. Maar wat valt er voor ons te leren uit dit bijbelboek? Het is meer een profetenverhaal dan een profetie in de eigenlijke betekenis van het woord. De serie Vuurbaak-bijbelstudies, uitgegeven in samenwerking met de Bond van Verenigingen van Gereformeerde Vrouwen en de Bond van Gereformeerde Bijbelstudieverenigingen, is uitgebreid met een deeltje over de profeet Jona. Het boekje telt zeven schetsen, opgebouwd volgens een vast model: aantekeningen bij de tekst, opmerkingen voor vandaag, afronding, tips voor inleiding en voorstudie, handreiking bij de bespreking en literatuur. De auteur van dit alles is ds. H.J. Room, predikant van de gereformeerde kerk (vrijgemaakt) in Harderwijk. In zijn tekstuitleg heeft de exegese van de oudtestamenticus A.S. v.d. Woude (zijn commentaar uit 1978 in de Callenbach-serie De Prediking van het Oude Testament) sterk doorgewerkt. Om enkele voorbeelden te **noemen**:

- Het thema van het boek is de relatie tussen God en zijn profeet. Jona moet leren werkelijk een knecht van God te zijn en zijn Opdrachtgever in alles te gehoorzamen.
- Jona's gebed is geen schreeuw om hulp, maar een danklied voor verkregen redding. Het is een **lofpsalm**-achteraf zoals die past bij een dankoffer in de tempel.
- Wat in 4 : 5 gezegd wordt, gaat in de tijd **aan** 4 : 1-4 vooraf. Daarom is te vertalen: Jona had daar voor zich een hut willen bouwen en had zich daaronder willen neerzetten in de schaduw...

Het laatste hoofdstuk is geheel gewijd **aan** wat het Nieuwe Testament zegt over het teken van Jona. Jezus legitimeert zich namelijk op dezelfde manier als Jona. Met zijn bijzondere ervaring werd de profeet zijn eigen legitimatiebewijs. En zoals Jona op wonderlijke wijze de verdrinkingsdood overleefde, zo zou Jezus door zijn opstanding uit de dood bewijzen door de Vader gezonden te zijn. Maar zo'n Jona-teken heeft alleen bewijskracht voor wie gelooft. Het teken van Jona is dus Jona zelf, in eigen persoon, en niet zijn (oordeels)boodschap voor Ninevé (zie Lucas 11 : 30). Op dit punt lijkt ds. Room de uitleg van Greijdanus te volgen en niet die van Van Bruggen, hoewel hij naar beide exegeten verwijst. Het is interessant om het Jona-teken eens nader te bekijken en te bespreken. Het slot van het boek Jona blijft als een vraag in onze oren naklinken (p. 15, p. 55). Met andere woorden: we worden erdoor aan het denken gezet. Bijvoorbeeld over

onze profetische taak, over Gods voorzienigheid en zijn redding in nood, over dankbaarheid en bekering, over zending en evangelisatie en niet te vergeten, over Gods barmhartigheid jegens mens en dier. Deze bijbelstudie werpt dergelijke actuele vragen op en wijst daarin een weg: de profetische weg van Jona.

P.H.R. van Houwelingen

N.a.v.: **H.J. Room**, *Jona, profeet van God*. Bijbelstudie over het boek Jona. Uitgeverij De Vuurbaak, Barneveld. Omvang 68 pagina's; prijs f 11,50.

Idske de Jong-de Haan
Maat en overdaad
Over alcohol en gokken,
experiment en verslaving

'Alcohol hoort er voor mij bij - het **praat** wat makkelijker. Een sociaal smeermiddel? **Zou** best kunnen, ja. En ik wil ook alcohol op mijn verjaardag.'
'Waarom ik gok? Nou, als we patat halen en wachten, gooien we er wel eens een knaak in.'
Welk risico zit eraan? Is nee oké? Is experimenteren normaal? **Probleem**gebruik? Hulp **zoeken/geven** - een daad van moed!
Dit boekje belicht deze problematiek.

112 pag., ing., f 14,50.

Dick Mostert
Eenzame fakkeldragers
Jeugdpastoraat en praktijk

De communicatie tussen jongeren en ouderen is niet **optimaal**. Hoe pak je dat in de praktijk aan? De praktijk van het 'ouder'-, 'opvoeder' en 'jongere'-zijn. Samen in een kerk. Hoe verder? Dit boekje geeft een handreiking. Luisteren! Begrijpen! Oefening! Zó de fakkel van het geloof doorgeven en brandend houden. Niet eenzaam blijven.

160 pag., paperback, f 16,75.

Verkrijgbaar
bij de boekhandel

Oosterbaan & Cointre b.v.
Postbus 25, 4460 AA GOES
tel. 01100-15591

Cointre b.v.

H. Fiolet, *De zon verdwijnt niet als zij onder gaat achter de horizon. De secularisatie als uitdaging* (172 blz.) is een boek van een rooms-katholieke emeritus-hoogleraar in de theologie. Het bevat menige treffende waarneming, maar wijst niet echt een betrouwbare weg. Verschenen bij Ten Have in Baarn. Prijs: f 29,90.

Onder auspiciën van de stichting 'Bijbel en Wetenschap' verscheen in de serie Amersfoortse Studies van de hand van W.L. Meijer *Moderne kunst en de mythe van de bron* (100 blz.). Het gaat over het 'bevrijdingsdenken' als thema in de beeldende kunst. Een belangrijk stukje denkwerk. Te bestellen via tel.nr. 033-621731. Prijs: f 10,- (incl. porto).

Drs. L.W. de Graaff e.a. schreven in de GSEV-reeks een boekje *Buitenlanders als burenen. Over christelijke naastenliefde en vreemdelingenbeleid* (64 blz.). Met het oog op diakonaal gemeente zijn een 'must' voor ieder kerklid! Uitgegeven bij De Vuurbaak in Barneveld. Prijs: f 14,90.

Het boekje *De vreemdeling in ons midden* (onder redactie van drs. A.G. Knevel) bevat een aantal lezingen voor de EO-microfoon die ons helpen nadenken over onze omgang met vreemdelingen uit heel andere culturen. Omvang: 75 blz. Uitgever: Kok Voorhoeve in Kampen. Prijs: f 16,90.

Ds. Joh. de Rijke, predikant in Vlissingen, publiceerde het boek *Schijn en zijn* (165 blz.) over de (bevindelijke) prediking van Joseph Charles Philpot. Deze Philpot (1802-1869) was een populaire Engelse predikant die zich in 1835 om haar dwalingen en bederf van de Anglicaanse kerk afscheidde en naar de Baptisten overging. Heel wat preken van hem werden in het Nederlands vertaald en uitgegeven. Het boek van De Rijke verscheen bij uitgeverij R.D.U. te Maassluis en kost f 24,95.

Van A.B.F. Hoek-Van Kooten verscheen bij Kok Voorhoeve in Kampen *Vrouw en gezondheid* (146 blz.). Een boek over het wel en wee van de vrouw, o.m. over zwangerschap en geboorte, maar ook over miskraam, incest en psychische spanningen. Prijs: f 23,50.

H.J. Hegger, *Priesters schreeuwden om de vrede* (31 blz.) bevat korte verhalen over twee ex-priesters die de rooms-katholieke kerk verlieten. Uitgegeven bij R.D.U. in Maassluis. Prijs: f 3,50.

Mar van der Veer, een muzikleraar uit Middelharnis, schreef 33 leuke columns. Ze zijn door Kok Voorhoeve uitgegeven onder de titel *Met Bach naar het bubbelbad*. Het boekje telt 80 bladzijden en kost f 17,50.

Van de bekende ds. M.R. van den Berg verscheen een bundel met 10 verhalen onder de titel *De twee stoelen*. Boeiend, soms intrigerend, steeds een rake peiling van hoe mensen zijn. Bij uitgeverij Van den Berg in Kampen. Omvang: 187 blz. Prijs: f 29,50.

M. te Velde

REEDS 140 JAAR

donatus VERZEKERT
VERTROUWD

DONATUS,

- is bij uitstek specialist in het verzekeren van kerkelijke eigendommen
- verricht gratis inspecties en taxaties door eigen, speciaal opgeleide bouwkundig experts
- is een non-profit maatschappij. De winst wordt aan de ledenverzekerden uitgekeerd in de vorm van premie-restitutie. (Over de afgelopen 10 jaar gemiddeld 50%!)
- kent op maat gesneden polisvoorwaarden, zoals een extra-kostendekking indien na een schade het gebouw niet meer voor kerkelijke diensten kan worden gebruikt en naar elders moet worden uitgeweken.

Onderlinge Verzekering
Maatschappij Donatus u.a.

Postbus 5055
5201 GB 's-Hertogenbosch

Telefoon 073 - 122166
Telefax 073 - 890365

Vraag vrijblijvend om een offerte of gesprek, ook als u nog elders verzekerd bent. Het verplicht u tot niets.

Kerk en verbond

Op 16 juni bracht *De Waarheidsvriend* een themanummer uit over het onderwerp **Kerk en Verbond**. Aan verschillende schrijvers legde de redactie de vraag voor: 'kan met een visie op het Verbond, op grond waarvan Hervormd Gereformeerden de jaren door de Nederlandse Hervormde Kerk trouw gebleven zijn, ook een Verenigde Protestantse Kerk in Nederland tegemoet worden getreden?'

Ir. J. van der Graaf schreef een bijdrage **Verbond en reformatie**. Daarin tekent hij de visie van de Gereformeerde Bond als volgt:

Men kan zich afvragen of de afscheidingen in de vorige eeuw óók reformaties waren in de zin van de Reformatie van de zestiende eeuw. Deze vraag is principieel verschillend beantwoord. Afscheidenen zeiden ja op deze vraag. Hervormd gereformeerden en diegenen, die hen voorgingen, hebben de jaren door gesteld, dat zó **niet** te geloven. **Ze** hebben het beleeft als **bréuk** en stonden naar vernieuwing van binnenuit, naar innerlijke reformatie in de zin van kerkherstel naar de belijdenis. **Verbands-vernieuwing** diende binnen de kerk zelf aan de dag te treden. De bede 'Aanschouw het verbond' betekende voor hen de roep tot God om vernieuwing, om hervorming.

De volkskerk

Omdat de kerk der Reformatie hier van meet af zozeer met het hele volk verbonden was, spreken we over een **volkskerk**. Nooit in de geschiedenis van **deze** kerk is het echter zo geweest, dat daarmee het hele volk, al stond het dan als kerkelijk-te boek, gereformeerd mocht heten. Kerkhistorici **spreeken** van maximaal tien procent. Er was derhalve altijd weer de noodzaak om het volk profetisch te vermanen. Men leze er de tijdredenen van de vaders maar op na. Nimmer echter heeft men in de vaak desolate gestalte van de kerk aanleiding gevonden haar te verlaten. Déze lijn nu is door de hervormd gereformeerden, juist vanwege het verbond doorgetrokken, ook na Afscheiding en Doleantie. Het is echter een vertekening te stellen, dat daarmee de volkskerk werd verhéérlijkt of zelfs maar geacceptéerd. Maar ieder van de vaders en ieder, die later, tot op de dag van vandaag, in de Hervormde Kerk diende, had en heeft wel met die concrete gestalte van de kerk te maken. Haar niet aanvaarden als werkerterrein voor de profetische verkondiging en de priesterlijke dienst moet leiden tot afscheiding. Dat is dan ook de weg van velen geworden in het verleden. Niet alzo echter van de hervormd gereformeerde vaders.

(...)

Naar onze diepste overtuiging betekenden afscheidingen in het verleden een verbreken van het verbond, zoals dat in de tijd van de Reformatie in dit land gestalte had gekregen. Wel dient hier direct aan te worden toegevoegd dat de Hervormde Kerk zelf niet buiten die schuld staat, ook grote schuld draagt. Als zodanig wilden afscheidenen en dolerenden buigen voor het gezag van de Schrift en hadden ze duidelijk reformatorische intenties. Samen op Weg nu lijkt de breuk met het verleden te gaan completeren, niet alléén en niet zozéér omdat de continuïteit in de geschiedenis van de kerk der Reformatie verbroken wordt, maar **allereerst** en **allerméést** omdat de tucht van het Woord en de gezamenlijke terugkeer tot die tucht ontbreken. Samen op Weg komt niet op uit een nieuwe reformatie.

Dr. J.J.C. Dee ziet het anders. **Kerk en verbond: gehoorzaam achter Christus aan** is de titel van zijn artikel.

De Nederlands-Hervormde kerkorde van 1951 ziet de dragende ondergrond van het Hervormde kerk-zijn in het genadeverbond. Dat werkt in de hele Hervormde kerkorde door. Heel anders is dat in de Ontwerp-Kerkorde voor een Verenigde Protestantse Kerk in Nederland. In deze kerkorde is de visie op de kerk sterk onderaf gedacht. Er is sprake van een denken van beneden-af, vanuit de autonome mens. Het lidmaatschap van de kerk berust niet op het geheimenis van Gods verbond en verkiezing, maar op de vrije keus van de leden. Alleen daarom al moet deze ontwerp-kerkorde worden afgewezen. We nemen een groot deel van zijn artikel over:

Enkele kenmerken van het verbond met betrekking tot de kerk

a. In de Heilige Schrift neemt het verbond een centrale plaats in, zelfs zo dat over geloven en kerk-zijn uitsluitend gesproken kan worden in termen van verbondsverhoudingen **verbondsverkeer**. We kunnen zeggen, dat de **gemeenschap** met God alleen mogelijk is binnen het kader van Zijn verbond. Leven met God is leven in het verbond. God heeft de vorm van het verbond gekozen voor de omgang met de mens. In het verbond geeft God Zich aan de mens en mag de mens zich geven aan zijn God. Bij het verbond tussen God en mens zijn beide partijen niet gelijkwaardig. De mens staat niet op hetzelfde niveau als God en daarom kan hij van zich uit nooit het initiatief tot sluiting van een verbond met God nemen. **Alleen** God kan het initiatief nemen tot het verbond. Het bestaan van het verbond tussen God en ons is uitsluitend aan Hem te danken. Het verbond is dus eenzijdig in zijn ontstaan: God alleen neemt het initiatief, maar het is tweezijdig in zijn voortbestaan. Want het verbond, waarmee God met ons **gemeenschap** zoekt als de enige vorm waarin wij met Hem **kunnen** leven, heeft twee delen: belofte en eis. Dat zijn de twee kanten van het ene verbond. In deze tweezijdigheid wordt de eenheid van het verbond gehandhaafd. God belooft niet alleen, Hij verplicht ook. Zonder onze vervulling van de verplichting is er van een leven in verbondsgemeenschap met God geen sprake. In het verbond is de realiteit zo, dat wij verantwoordelijk zijn. Die verantwoordelijkheid moet reëel worden opgevat en geheel in rekening worden gebracht. Wie het verbond berooft van zijn primair verantwoordelijkheidsappel, holt het verbond in zijn geheel uit. Maar God heeft het verbond tweezijdig gemaakt. En hoewel de mens ongelijkwaardig is en blijft aan Hem Die het verbond maakte en stelde, wordt het verbond door de aard van de mens als verantwoordelijk wezen tot tweerichtingsverkeer.

b. Wie zo het verbond – niet in een gelijkwaardigheid van God en mens, maar wel in zijn tweezijdigheid! – heeft verstaan, zal oog krijgen voor het dynamisch karakter van en de menselijke verantwoordelijkheid in het kerkvergaderend werk van Jezus Christus. Jezus Christus is hier op aarde bezig om Zich een gemeente te vergaderen (Zondag 21 Heidelbergse Catechismus). Door dat voortdurende vergaderingswerk, vindt men hier in de geschiedenis nooit een voltooide, complete kerk. Geen kerk, ook geen enkel kerk-instituut, is ooit gereed, maar altijd **wordende** kerk. Niet anders lezen we in Artikel 27 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, waar de kerk omschreven wordt als 'een heilige vergadering van de ware gelovigen in Christus'. In de Latijnse tekst vinden we voor het woord 'vergadering' twee woorden: '**congregatio**' en '**coetus**': de kerk is vergadering en bijeenkomst. '**Congregatio**' drukt uit, dat Christus vanuit de hemel door Zijn Woord en Geest Zijn volk aan het **bijeenvergaderen** is. Maar op het **vergaderingswerk** van Christus volgt het samenkomen van de gelovigen. '**Coetus**' drukt uit, dat de

gelovigen de roepstem van Christus' Geest en **Woord** horen en zich op hun beurt scharen achter de vergaderende Christus. Christus vergadert, maar wij vergaderen achter Christus aan en met Christus mee. Eerst de **congregatio**, maar niet zonder de coetus. Eerst Gods raadsplan om te roepen wie Hij wil, maar daarna de vervulling daarvan in het feit dat de gelovigen samenkomen. Zo en niet anders is de kerk 'een heilige vergadering van de ware gelovigen'. Deze kerk is geheel en al dezelfde kerk als waarover gesproken wordt in de Artikelen 28 en 29 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Daar spreekt de Confessie over de ware en valse kerk en over de kenmerken van de ware kerk. Vals is een kerk, als zij niet vergadert naar de normen van Christus. Want de gelovigen moeten hun hals buigen onder het juk van Christus. Deze confessionele uitspraak van Artikel 28 betekent, dat de gelovigen zelf de verantwoordelijkheid hebben en dus ook moeten nemen, dat in de kerk van Christus het Woord van Christus tot volle gelding wordt gebracht. Niet onder het juk van menselijke meningen en organisatievormen, slechts onder het juk van Christus kan de kerk ware kerk zijn en voldoen aan de kenmerken van de ware kerk: 'dat de kerk de zuivere prediking van het evangelie vemcht; dat zij de zuivere bediening der sacramenten gebruikt, zoals Christus ze heeft ingesteld; dat de kerkelijke tucht gebezigd wordt om de zonden te bestraffen; kortom, dat men zich gedraagt naar het zuivere Woord Gods, alle dingen die daarmee in strijd zijn, verwerpt en Jezus Christus erkent als enige Hoofd'.

Verbond en kerk

a. Verbond en kerk horen samen. Niet voor niets wordt bij het spreken over het bestaan en het blijven voortbestaan van de Nederlandse Hervormde Kerk telkens weer teruggegrepen op het verbond. Vaak is de redenering dan, dat krachtens Zijn verbondstrouw de **Heere** in ons land de vaderlandse kerk heeft gesticht, die nu de naam van Nederlandse Hervormde Kerk draagt. Daarom moeten we aan deze vaderlandse kerk trouw blijven, juist nu in het streven naar eenheid het voortbestaan van deze kerk op het spel wordt gezet. Omdat God Zijn verbond in en met de Nederlandse Hervormde Kerk als de vaderlandse kerk heeft opgericht en in stand houdt, gaat het om het recht van het voortbestaan van deze kerk. Dit voortbestaan wordt **teniet** gedaan door het Ontwerp-Kerkorde voor een Verenigde Protestantse Kerk in Nederland. Maar omdat God trouw blijft aan Zijn verbond en aan Zijn eens geplante kerk, mogen wij **dat** verbond en die kerk niet verlaten.

b. Hoeveel er ook in deze redenering aanspreekt, toch moet de vraag worden gesteld of dit typisch hervormde spreken voldoende luistert naar de notie van het gelovige antwoord in het verbond en van de **geloofsgehoorzaamheid** aan Christus en naar de dynamiek die er, allereerst vanuit Christus, maar ook vanuit de gelovigen, ligt in Zondag 21 en in de Artikelen 27-29. Waar eenzijdig van een oudtestamentisch verbondsbegrip wordt uitgegaan en vooral het accent wordt gelegd op de bede tot de **Heere**: 'Aanschouw het verbond!', wordt het statisch instituut van de kerk al snel hoogste en laatste norm: God verlaat niet, wij mogen niet verlaten; wij mogen niet heengaan, waar God blijft. Maar waar ligt, in het verbond en bij het kerkvergaderend werk van Christus, het criterium? Bij het gegeven instituut of bij de gehoorzaamheid? Aan de **Heere** vragen om het verbond te aanschouwen kan nooit betekenen om ons neer te leggen bij een bestaand instituut of een nieuwe kerk-organisatie, die haar uitgangspunt niet heeft in de Schrift als het onfeilbare Woord van God, die de werkelijke binding aan de belijdenis verlaten heeft en die de deur wijd heeft opengezet voor tal van moderne, on-schriftuurlijke anti-confessionele ontwikkelingen.

c. Aan de **Heere** vragen om het verbond te aanschouwen – het pleiten dus op Zijn verbondstrouw – kan nooit los worden gezien van het feit, dat wij ons nu hebben te bekeren tot & gehoorzaamheid die de **Heere** in het verbond van ons vraagt. Wat

is op dit moment leven in het verbond en het in praktijk brengen van het verbond – als kerk? Dat is niet blijven staan bij een statische verbondsbeschouwing (of deze nu de Nederlandse Hervormde Kerk of de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland betreft), maar het is de echte verbondsgehoorzaamheid voor de aandacht plaatsen. Dit ogenblik vraagt van ons een actief handelen naar de eisen van het verbond, zoals de **Heere** ons dit heeft opgedragen. Dit ogenblik vraagt van ons het komen achter de kerkvergaderende Christus aan: van het gegeven instituut tot de gehoorzaamheid aan de **Heere** Christus in het institueren van de kerk; van een organiseren om te komen tot een Verenigde Protestantse Kerk tot een kerk die trouw leeft naar het verbond. En wie opmerkt, dat het verbond toch geen werk van mensen is – dan luidt het antwoord: in alle verbondenheid zijn twee delen begrepen! God brengt weliswaar door een eenzijdige beschikking het verbond tot stand, maar daarna wordt het tot een tweezijdige verbondsverhouding. In de verbondstaal van het Nieuwe Testament heet dat de geloofsgehoorzaamheid aan Christus. Daarom moeten wij in het verbond dus ook altijd iets doen, namelijk de verbondsgehoorzaamheid betrachten, gelovig en gehoorzaam achter Christus aan komen, ware kerk zijn zoals Artikelen 28 en 29 daarover spreken. Want tot het wezen van het verbond behoort niet alleen wat God werkt naar ons toe, maar ook wat wij doen voor Hem. Willen we kerk der Hervorming zijn, Schrift en Belijdenis handhaven, kerkelijk uit het genadeverbond leven, dan is de enige weg daartoe: **verbondsgehoorzaamheid**, geloofsgehoorzaamheid. Na de weg gegaan te zijn van kerkelijke reorganisatie, die heeft geresulteerd in de Kerkorde van 1951 maar die nog geen werkelijke reformatie bracht, staan we opnieuw voor een cruciaal punt. Gaan we een nieuwe Samen op Weg-kerk maken, of gaat het ons om reformatie: trouw luisteren naar de Schrift, **terugkeren** met de daad tot de confessie en gehoorzaam kerk-zijn?!

Tenslotte

In ons denken over de kerk komen we niet verder door te blijven staan bij de historische gestalte van de Nederlandse Hervormde Kerk in haar huidige gedaante en organisatie-vorm. Nog veel verder van huis geraken we, wanneer we op welke wijze dan ook maar meedoen aan en ons inlaten met een Verenigde Protestantse Kerk in Nederland onder de Kerkorde zoals die nu in ontwerp is voorgelegd. Verder komen we slechts, wanneer we weer eenvoudig terugkeren tot de drie kenmerken van de ware kerk: de zuivere prediking, de zuivere **sacramentsbediening** en de zuivere tucht. Daarom roepen we op tot **eerherstellen** de daad van de gereformeerde belijdenisgeschriften, omwille van de eenheid van de kerk, via ondertekening van deze belijdenis door alle ambtsdragers, die hun persoonlijke opvattingen dienen te onderwerpen aan de belijdenis der kerk. Dat is de weg van 'terugkeer tot de waarachtige dienst des **Heeren**'. Dat is kerk-zijn naar het verbond. Hetgeen ds. G. Boer in 1956 schreef in zijn gedachtenwisseling met dr. H. **Berkhof** worde opnieuw en voortdurend voor de aandacht geplaatst: 'Wij wijzen alles af, wat niet in overeenstemming is met het karakter van onze kerk, nl. de Heilige Schrift en de klassiek-gereformeerde belijdenis der kerk. Het gaat ons om de volle ongebroken plaats van het Woord Gods en de handhaving van de belijdenis in het kerkelijk gezag. Wij proberen niet anders dan de Hervormde Kerk haar oorspronkelijke karakter te hergeven. Alleen zij hebben recht in de kerk, die zich houden aan de spreekregel der kerk, nl. de belijdenis'. Wie nadenkt over verbond en kerk kan met minder niet toe!

Prof. dr. C. **Graafland** wil niet slechts terugkijken naar de geschiedenis van de Gereformeerde Bond van 1906 tot heden. Hij wil nog verder terug. Het belijden aangaande het verbond en de relatie tussen het verbond en de kerk is

geworteld in de Schrift. Die leert, dat het wezen van Gods verbond is, dat God gemeenschap sticht met de mens. Dat verbond sloot God al met Adam. Daarna met Abraham en zijn zaad. De geschiedenis van dit verbond van God met Zijn volk is een bewogen geschiedenis geweest.

Maar er is in dit verbondsgebeuren wel een enorme stroomversnelling opgetreden. Er kwam het nieuwe verbond, door Christus' komst en door de uitstorting van de Pinkstergeest. Toen ging Joël 2 in vervulling: de uitstorting van de Geest op *alle vlees*. Daarom is er nu een volk van God uit alle volken en talen. Gods verbond met Israël wordt uitgebreid over alle volken. Deze wereldkerk is wel in Israël ingelijfd, maar neemt niet zijn plaats in. Israël blijft Gods verbondsvolk en de kerk uit de volken mogen als mede-burgers bij haar inwonen (Efese 2). De nationale beperking van het Oude Testament blijft dus voor Israël gelden, maar is in het Nieuwe Testament verruimd tot een internationaal en wereldomvattend heilsgebeuren.

Maar hoezeer Gods verbond nu ook alle volken aangaat, zijn inhoud en wezen blijft gelijk. Het blijft het ene verbond: Ik zal u tot een God zijn en gij zult Mij tot een volk zijn. Dat is het heil, dat nu in Christus door de Geest wereldwijd tot volle openbaring is gekomen. In het Nieuwe Testament is de kerk (ecclesia) dan ook allereerst de universele kerk uit alle volken. Daarnaast echter is de ecclesia altijd de plaatselijke gemeente. De gemeenten Gods die te Corinthe is. En als het om regio's en landen gaat, dan wordt altijd gesproken in het meervoud: niet de kerk maar de gemeenten van Galatië, de gemeenten van Klein-Azië enz.

Calvin

In die bijbelse lijn heeft ook Calvin zijn leer aangaande het verbond ontvouwd. Alle nadruk legt ook hij op de eenheid van het verbond, zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament. Maar de gestalten van het verbond zijn in beide Testamenten verschillend. In het Oude Testament is Gods verbond beperkt tot Israël. Dan heeft het verbond nog typisch nationale, volksachtige trekken. In het Nieuwe Testament gelden deze niet meer. Nu komt het geestelijk karakter van het verbond tot volle openbaring. Alle volken mogen nu delen in de heilsgeheimen van Gods verbond. En er is maar één weg daartoe en dat is, dat wij geloven in Gods beloften in Christus, daartoe gebracht door middel van de verkondiging van het Woord en de werking van de Geest.

Hoewel Calvin geen directe lijn trekt van het verbond naar de kerk, geldt ook van haar, dat God haar vergadert uit alle volken. Ze is een universele kerk. Maar tegelijkertijd ziet hij de concrete gestalten van de kerk in de plaatselijke gemeente. Want daar wordt het Woord verkondigd en daar werkt de Geest en doet Hij een gemeente ontstaan door en rondom het Woord. Zo is de kerk Moeder, die kinderen van God baart, voedt en opvoedt door Woord en Geest. Calvin kent dan ook in zijn Institutie alleen de universele en de plaatselijke gestalten van de kerk. Aan een nationale of vaderlandse kerk gaf hij in zijn kerkleer geen plaats.

De belijdenis

Ook in onze Nederl. Geloofsbelijdenis wordt er geen expliciete verbinding gelegd tussen het verbond en de kerk. Evenals bij Calvin wordt ook hier de nadruk gelegd op de kerk als kerk van het Woord, die zich enerzijds wereldwijd en anderzijds plaatselijk manifesteert (art. 27-29). Zij is 'een enige Katholieke of algemene Kerk', die tegelijk is 'een heilige vergadering der ware christgelovigen', en het eerste en beslissende kenmerk daarvan is, dat daarin de reine prediking van het Evangelie en de zuivere bediening van de sacramenten plaatsvinden. Dat wordt zichtbaar in de gemeente des Heeren rondom Woord en sacrament. Met geen woord wordt er in onze belijdenis gesproken over een nationale of vaderlandse kerk. Vanuit het wezen van de kerk was dit ook onbestaanbaar.

De Dordtse Synode sprak op dezelfde wijze over de kerk. Enerzijds is ze de kerk uit alle volken, de universele kerk. Anderzijds is ze de plaatselijke gemeente.

Wat het laatste betreft, hebben gemeente en kerk dezelfde betekenis. De naam 'nationale' of 'vaderlandse' kerk komt niet voor, zelfs niet de naam Nederlandse 'kerk', wel Nederlandse 'Kerken'.

Vervolgens geeft Graafland aandacht aan de klassiek-gereformeerde traditie.

G. Voetius

schrijft in zijn disputatie over de kerk, dat het tot het wezen van de kerk behoort, dat zij plaatselijk verenigd is rondom Woord en sacrament. Gaat zij een vereniging aan met andere plaatselijke kerken, dan is er sprake van 'een synodaal verband of een synodale correspondentie'. Wat het nationale aspect betreft, zegt Voetius, dat de vorm van de kerk niet bestaat 'in de plaatselijke eenheid van burgerlijke samenwoning en nabuurschap, noch in de politieke eenheid door te leven onder één regering in dezelfde staat: ook kan het een niet met het ander verwisseld worden. Immers, het een is van deze wereld (...) en een wereldlijke regering, het andere is hemels en betreft het rijk en de heilige regering van Christus'. Landelijk spreekt Voetius dan ook voortdurend over 'Nederlandse Kerken'. Nergens wordt door hem over een vaderlandse kerk gesproken.

Vervolgens *W. à Brakel*:

Kerk en gemeente vallen ook bij Brakel samen en dat komt, omdat ook hij het wezen van de kerk ziet in de samenkomst van de gelovigen rondom Woord en sacrament. Hij ziet dan ook een verschil met de kerk van het Oude Testament in Israël. In 24,17 schrijft hij: 'Algemeen wordt de gemeente van het N.T. genoemd in tegenstelling tot het O.T. Toen was zij aan een natie en een land gebonden, maar in het N.T. is zij algemeen ten opzichte van plaats, natie en tijd, verspreid over de hele wereld en wordt ze dan hier, dan daar gevonden. Zij bestaat uit allerlei naties'. De term vaderlandse kerk komt ook bij Brakel nergens voor. Zelfs het accent op Nederland vindt men bij hem vrijwel nergens.

En hoe keken de leiders van de Gereformeerde Bond sinds 1906 aan tegen de volkskerkgedachte? Graafland grijpt terug op de bijdrage over de kerk die drs. *K. Exalto* schreef in het gedenkboek *Beproefde trouw (75 jaar Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk, 1981)*.

Om te beginnen prof. Hugo Visscher. Enkele citaten. Visscher doet 'al terstond een forse aanval op de Hervormde kerk als volkskerk'. Visscher bestrijdt dat 'de reglementaire hervormde Gemeente zonder meer mag beschouwd worden als de gemeente van Christus (...)'. Hij noemt dat een dwaling. 'Wij gereformeerden staan voor de vraag, of dat *agglomeraat*, dat onder de Synodale Organisatie huist, *als geheel beschouwd* nog Kerk Gods mag heten'. 'Conclusie: een volkskerk is noch bijbels noch gereformeerd' (A.w., 103 v.). 'Er is een louter formele uniformiteit' (107). Juist Visschers verbondsvisie, waarin hij verbond en verkiezing nauw op elkaar betrok, bracht hem ertoe om 'aan het *nationale* karakter van de Hervormde Kerk weinig betekenis toe te kennen'. Dit nationale is Oudtestamentisch. 'Er is geen sprake meer van een verbond met het hele volk als zodanig, slechts met delen van het volk. Gods verbond strekt zich intern uit over 's Heeren volk; en dat leeft thans in verschillende kerkgemeenschappen'. Visscher stond niet een Hervormde volkskerk, maar 'een *Gereformeerde Kerk* voor ogen, die haar

Belijdenis zou handhaven' (103).

Exalto merkt op, dat in grote lijnen hetzelfde is **terug** te vinden bij prof. Severijn en ds. I. Kievit. Van Severijn schrijft **Exalto**: 'De volkskerk **wees** hij af, ook de **zogenaamde** Christus belij-dende volkskerk'. Daartegenover begeerde hij vurig de eenheid met allen die zich aan de gereformeerde Belijdenis wilden hou-den (127).

Tenslotte ds. I. Kievit. Hij komt 'krachtig op voor het recht der plaatselijke gemeenten'. Ook hij spreekt over plaatselijke 'Ker-ken'. Zij zijn 'formaties met een eigen zelfstandigheid', al is er een 'confoederatief verband' tussen deze kerken (128 v.). Over de Hervormde Kerk als geheel is Kievit zeer **kritisch**. Hij spreekt van de 'totaalkerk' en de 'Genootschapskerk'. De N.H. kerk is feitelijk 'een genootschap', ook na 1951, omdat de belij-denis niet daadwerkelijk functioneert. **Exalto** merkt dan op: 'De jaren na 1951 hebben hem volkomen in het gelijk gesteld'. De volkskerk was Kievit een gruwel.

Zelfs van de meer op het geheel van de N.H. Kerk gerichte ds. Jongebreur geldt, dat hij de onder invloed van Hoedemaker ont-stane visie op de volkskerk ziet als 'een schadelijke vermenging van volk en kerk'. Ook voor hem is de plaatselijke gemeente de primaire openbaring van de kerk.

Dit alles leidt Graafland dan tot de volgende conclusie:

Hiermee heb ik de gestelde vraag in het kort beantwoord. Mijn conclusie is, dat in de gereformeerde traditie, vanaf Calvijn, het verbond gerealiseerd is gezien in de gemeente, die vergaderd is rondom Woord en sacrament. Deze gemeente is tegelijk de kerk, die daarmee de concrete gestalte is **van** de universele kerk uit alle volken. De idee van een nationale kerk komt daarin niet voor. We menen tevens **aange-toond** te hebben, dat deze gerefor-meerde opvatting over de kerk op de Schrift is gegrond.

Bijzonder verhelderende artikelen in *De Waarheids-vriend*, met veel stof tot gesprek bij de ontmoeting van hervormde **gereformeerden en vrijgemaakte gereformeerden**. Terecht schreef Van der Graaf, dat de **kwestie van** het verbond daar doorslaggevend zal zijn. En dat het zicht op het verbond ook vemjkende en vèr-reikende gevolgen heeft voor het zicht op de kerk!

G.J. van Middelkoop

UIT DE KERKEN

OVERLEDEN

Ds. W. **Verwoerd** emeritus-predikant van de **Geref.** Kerk te Leek, is op 3 augustus jl. op 90-jarige leeftijd overle-den. Willem **Verwoerd** werd 26 oktober 1903 te **Heken-**dorp geboren. Hij bezocht het gymnasium in Utrecht en studeerde theologie aan de Theologische Hogeschool in Kampen. In oktober 1938 werd hij hulpprediker van de kerk te O m e n . Op 3 december van het volgende jaar deed hij intrede als predikant van de **Geref.** Kerk te Ko-ckengen. Hier werd hij in 1946 geschorst en afgezet, waarna hij zich vrijmaakte. In **februari** 1946 vertrok ds. **Verwoerd** naar Zaandam en Oostzaan. Vervolgens ver-bond hij zich in september 1947 aan O m e n . Op 17 ok-tober 1954 ging hij naar Leek. In 1965 werd hij getroffen door een ernstig verkeersongeval, waardoor hij 1 septem-ber van dat jaar met vervroegd emeritaat ging. Tijdens de oorlog was ds. **Verwoerd** actief in het verzet en betrokken bij hulpverlening aan onderduikers.

JUBILEUM

Ds. J. van der Haar 45 jaar predikant

Zondag ⁷ augustus was het vijfenveertig jaar geleden dat ds. J. van der Haar, emeritus-predikant van de **Geref.** Kerk te Gouda, in het ambt bevestigd werd. Johannes van den Haar werd 8 augustus 1920 te Utrecht geboren. Hij bezocht het middelbaar onderwijs in zijn geboorteplaats en studeerde aan de Theologische Hogeschool in Kam-pen. Ds. Van den Haar deed 7 augustus 1949 intrede te Emmen. Vervolgens verbond hij zich in 1963 aan Leiden. Van 18 augustus 1974 tot aan zijn emeritaat, op 1 sep-tember 1988, diende hij de **Geref.** kerk te Gouda. Ds. Van der Haar was van 1961 tot dit jaar lid van het deputaat-schap voor de Geestelijke Verzorging van Militairen. Hij was voorts onder meer in 1956 en 1957 legerpredikant. In Emmen en Gouda was hij betrokken bij kerkbouw.

Ds. G. Mulders 40 jaar predikant

Maandag 8 augustus jl. was het veertig jaar geleden dat ds. G. Mulders **Geref.** predikant te 's-Gravenhage-Oost en Scheveningen, in het ambt bevestigd werd. Ds. G. Mulders werd 9 december 1924 te Assen geboren. Hij studeerde na zijn gymnasium opleiding aan de Theologi-sche Universiteit te Kampen. Ds. Mulders deed 8 augus-tus 1954 intrede te Ulmm. Vandaar ging hij in 1964 naar Murmerwoude. Hij verbond zich vervolgens in 1969 aan 's-Gravenhage-Oost. Sinds 1972 dient hij daarnaast de kerk van **Scheveningen**. Op 1 september a.s. gaat ds. Mulders met emeritaat. De afscheidsdienst wordt donder-dag 25 augustus gehouden om 19.30 uur in de **Ichthus-**kerk aan de Duinkerkestraat 9 te Scheveningen. Nieuw adres: (per nader te bepalen datum): Stadshouderslaan 54, 2517 JA 's-Gravenhage.

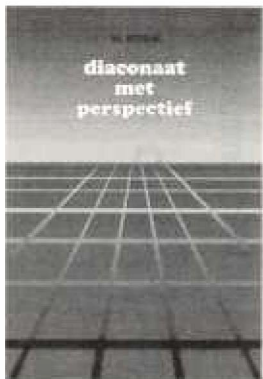
REPATRIERING

Drachten-Zuid/Oost * Donderdag 11 augustus jl. is de familie Van Essen definitief teruggekeerd naar Nederland. Ds. A.A. van Essen uitgezonden door de **Geref. Kerk van Drachten-Zuid/Oost** en de met haar samenwerkende kerken in Friesland en Noord-Holland verbleef met zijn gezin bijna elf jaar op **Kalimantan Barat** (het vroegere West-Borneo) en werkte onder de Dayak-bevolking. Tijdelijk adres van de fam. Van Essen is De Leijen 12, 9202 VG Drachten, a (05120) 19768 (p. 55).

ADRESWIJZIGINGEN

Enkhuizen * **Diaconie**: A.G. van der Hoek, Kleine Immert 10, 1616 RC Hoogkarspel, a (02286) 4030; **Preekvoorz.**: Mevr. E.C. van der Hoek-Wiskerke, adres: zie Diaconie (p. 117).

Zeist * **Scriba**: J.H. van Veen, Crosestein 4201, 3704 NT, n (03404) 53374 (p. 114).

Diaconaat met perspectief

Het boek 'Diaconaat met perspectief' is een uiterst praktisch leer-en werkboek over diaconaat. Het biedt diakenen een keur aan instrumenten, methoden en concrete voorbeelden waarmee ze direct aan de slag kunnen om het diaconaat inhoud te geven.

De auteur besteedt o.a. aandacht aan: het werkkerrein van diakenen; de organisatie van het diakonale werk; het werken met beleidsplannen en projecten. Bovendien worden veel praktische tips voor de communicatie met de gemeente gegeven, die zeer effectief zijn. De behandelde stof is zodanig dat niet alleen diakenen er hun voordeel mee kunnen doen, maar ook de overige ambtsdragers.

196 pagina's, geb., geill., f 29,75

Verkrijgbaar bij de boekhandel

Oosterbaan ■ Le Cointre B.V.

Postbus 25 - 4460 AA Goes - Telefoon 01100-15591

Vul deze bon in en stuur deze zonder postzegel in een open envelop aan:
Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V. Antwoordnummer 10,4460 VB Goes

- Stuur mij ... ex. van Diaconaat met perspectief van M. Assink (f 29,75 excl. verzendkosten).

Naam:

Adres:

Postcode:

Woonplaats.

Of via boekhandel:.

waar ik het boek kan afhalen